

Stichting Behoud Dierenwereld Veluwe

Opgericht 4 juni 1986
Ingeschreven bij de Kamer van Koophandel
onder nummer S 41040043

Doel: Bescherming en behoud van alle op de Veluwe voorkomende diersoorten in hun natuurlijke omgeving, met inachtneming van de druk die een biotoop kan verdragen.

Bestuur:

Voorzitter	H. Bonekamp	tel: 055-3667617
Secretaris	H. Kats	tel: 055-3558686
Penningmeester	H. Kerksen	
Lid	W. Fiets	tel: 055-3556836
Lid	J. Rolfes	tel: 055-5413909
Lid	A. Bodde	tel: 055-5787720

SBDV-internetsite: <http://members1.chello.nl/~w.fiets/>

Nieuwe donateurs aanmelden bij:

Stichting Behoud Dierenwereld Veluwe
Postbus 103
7300 AC Apeldoorn
055-3558686
e-mail: H.L.Kats@inter.nl.net (secretariaat)

Donaties: minimaal: Euro   5,- per jaar
                          voor het leven: Euro 125,- eenmalig

Gironummer: 1946458
                          t.n.v. Stichting Behoud Dierenwereld Veluwe
                          Nunspeet

Uitgave 2004

STICHTING BEHOUD DIENWERELD VELUWE

Inhoud

Voorwoord	1
Akkerrandwal	2
De Flora- en faunawet, een ramp of een zegen?	4
Overzicht projecten	6
Het Schol (vervolg)	9
Dood hout op de Veluwe	11
Eindeloze Veluwe (interview met Volkert Vintges)	18
De Berk	22
Wandelingen in wilt en bijster landt	25
Bijzondere waarnemingen 2003	40
Nestkastenproject Radio Kootwijk	43
Jaarprogramma excursies en dialezingen 2004-5	45
Vrijwilligerswerk in natuurgebieden	47
Opgaveformulier vrijwilligerswerk	

*Tekeningen: H. Bonekamp; foto's: W. Fiets, H. Kats, W. Fick en J. Rolfes
Lay-out/opmaak: Ph. Logtenberg; eindredactie: A. Bodde
© 2004 Stichting Behoud Dierenwereld Veluwe, Apeldoorn*

De mens is het intelligentste van alle dieren en het meest dwaze.
Namens de dieren,
Diogenes (412 – 323 v. Chr.)

Het voortbestaan van de diersoorten op aarde is afhankelijk van de gevoelige balans van de natuur.

Tot nu toe hebben vele dieren de inbreuk van de mens op hun bestaan overleefd. Maar wanneer wij niet leren de dieren op hun juiste waarde te schatten en een plaats op deze aarde voor hen veilig stellen, bestaat het gevaar dat wij de rijke en kleurrijke wereld ontdoen van vele bewoners. Wij hopen en geloven dan ook dat u ons enthousiasme voor de dierenwereld in al zijn vormen kunt delen.

Voorwoord

'Pak een steen uit de rivier en het water zal nooit meer hetzelfde stromen.'

Zoiets las ik ergens en ik wou dat ik het zelf verzonnen had. Leuk om even over na te denken, zo aan het eind van het jaar en begin van het nieuwe jaar.

Deze spreuk past wel bij ons als stichting. 2003 was overigens geen jaar van stuwdammen, overstromingen, dijkdoorbraken en dat soort dingen. Althans in figuurlijke zin. We kregen geen natuurbeschermingsprijs, geen gouden kalf, geen medailles of onderscheidingen. Maar we hebben wel 'een paar steentjes uit de rivier gehaald'. De gewone dingen, waar wij goed in zijn: dialezingen, klussen op de Tongerense hei, De Zandhegge en in Berg en Bos, excursies enzovoort.

Wist u overigens dat u inmiddels een knap crimineel bestuur heeft en dat deelname aan een misdadige organisatie ook strafbaar is? U dus, bent strafbaar! Nu alsnog uw donateurschap opzeggen is te laat. Het komt allemaal door de nieuwe flora- en faunawet. Wij bezitten namelijk plotseling veel zaken waarvan het bezit streng verboden is: schedels, afwerpstangen, een huid van een ringslang, opgezette dieren enzovoort. Henry, onze secretaris, heeft Jan (Peter Balkenende) en alleman brieven geschreven. Kunnen we vrijstelling krijgen? Wat mag wel en wat mag niet? Moeten we alles inleveren en bij wie? Moeten we vernietigen?

Ook het overwegen waard: het verstoren of vernielen van biotopen is ook verboden. Mogen we nog wel dennen trekken op de Tongerense hei? Dit is toch de biotoop van de dennenscheerder, dennenlotrup, dennenknoprup, dennensnuitkever en ander gedierte?

Ik stel het hierboven nogal behoorlijk zwart-wit, maar als stichting willen we ons de vingers ook niet branden. Voorlopig geen verboden spullen op de kraam dus en verdere informatie van het ministerie afwachten. Ons bestuurslid Wim Fiets heeft van de nood een deugd gemaakt en een mooie presentatie voor op de kraam gefabriceerd, bestaande uit foto's en vragen, een soort quiz. We hebben dit uitgeprobeerd en het slaat aan, zowel bij kinderen als volwassenen. Wellicht moeten we hier en daar nog wat schaven, maar het lijkt een goede formule.

We zijn ons ook nog aan het beraden over de sponsoring van een goed doel. We hebben nog geen goed beeld van de kosten van de educatieborden en

dergelijke bij de observatiehut in Berg en Bos. Hiervan wordt u uiteraard op de hoogte gehouden.

Ten slotte: het bestuur van uw stichting wenst u uiteraard een zeer voorspoedig 2004 toe en hoopt u hier of daar bij dialezingen, excursies of zo maar in het veld, te ontmoeten.

Henk Bonekamp
voorzitter SBDV

Akkerrandwal

Gert-Jan Blankena

Als je 't over de Veluwe hebt, dan denk je toch vooral aan bossen. Eindeloze bossen bijna. Nog maar 200 jaar geleden was dit wel anders: toen waren er bijna geen bossen te vinden op diezelfde Veluwe. Op de kaarten van rond 1800 zijn wel wat schamele restanten van bos te zien. Echt restanten, zo ter grootte van 30 tot 50 voetbalvelden. Omringd door heide en vooral door... stuifzanden. Die hadden werkelijk enorme afmetingen. Om eens wat te noemen: het hele gebied tussen Beekbergen en Ede was nagenoeg één aaneengesloten stuk stuifzand. Dat zand was gevaarlijk. Regelmatig kwamen er mensen in om. Vooral omdat ze de weg kwijtraakten. De wegen die door zo'n zandverstuiving liepen konden bij een beetje stormweer onderstuiven. Je wist dan beslist niet meer waar de weg was. In dat geval had je een grote kans dat je kar vastliep in het zand, met alle gevolgen van dien. De voerman ging dan op hulp uit, maar waar moest je naartoe? Om dit soort tragische ongelukken te vermijden stonden er op regelmatige afstand bakens: grote houten staket-sels die aangaven welke richting je op moest. De Bakenberg (tussen Ugchelen en Hoenderloo) dankt zijn naam aan zo'n baken of 'signaal'. Maar zo'n

zandverstuiving kon ook complete dorpen bedreigen. Zo is het dorp Kootwijk minstens driemaal bedolven onder het zand. Hetzelfde is gebeurd met Dabbelo, dat ergens tussen Hoenderloo en Hoog Buurlo moet hebben gelegen. En zo zijn er nog wel meer 'verdwenen' dorpen te noemen. Een ander gevaar was de mogelijkheid dat het zand in de buurt van de vruchtbare enkgonden van een dorp zou komen. Met man en macht werd er dan gewerkt aan de beteugeling van het stuivende zand. Een oud boekje, *De geschiedenis der Neder-Veluwe*, beschrijft hoe dat in zijn werk ging:

'Heeft men met eene zandverstuiving van geringe oppervlakte te doen, dan wordt die met plaggen belegd; spoedig schieten de heideplantjes daar tusschen op. Indien dat niet het geval is, zaait of poot men helm of zandhaver er tusschen. Deze wijze van beteugelen is evenwel nogal kostbaar en dus bij zanden van grooten omvang moeilijk toe te passchen; daarmee gaat men dan ook anders te werk. Men tracht de gansche vlakte te omringen met een singel van dennen en eikenstruiken; het zand kan dan niet verder en komt eenigermate tot rust. Weldra begint dan op zulke tot rust gekomen plekken de heideplant op te schieten; daar poot men dan weer dennen en eiken. Om het nieuw aangelegd plantsoen tegen de schapen te beveiligen en voor den wind te beschutten, wordt aan de buitenzijde van de singels een wal aangelegd. Aan de binnenzijde legt men, op geschikte plaatsen, heiplaggen, of men plaatst eene soort van kribben, welke uit takkebossen bestaan; deze takkebossen worden een weinig losgemaakt en rechtstandig naast elkaar in den grond gezet. Het gebeurt vaak, dat deze kribben geheel door het stuifzand bedekt worden, vóór het tot rust komt.'

Deze techniek, het plaatsen van rijshout in stuivend zand, wordt nog steeds toegepast op de waddeneilanden. De rijen takken, soms wel 10 of 20 rijen naast elkaar, vangen het stuivende zand in.

Bij een gunstige windrichting kan er op die manier een stuifdijk ontstaan, die zichzelf steeds hoger maakt. Dit soort stuifdijken werd op de Veluwe alleen toegepast als het stuifzand de enken en dus ook de dorpen bedreigde. Ze worden dan 'akkerrandwallen' genoemd. Een van de fraaiste ligt langs de Hulhorstweg, aan de zuidkant van de Lierderenk bij Beekbergen.

Op de kaart van 1906 is dit bijna een dramatische grens: enk, randwal, stuifzand. Op 20 meter van elkaar! Een ander fraai voorbeeld is te vinden in het landgoed 'De Zandhegge', langs de Greutelseweg in Wiesel. Hier is de randwal voor een deel zelfs uit plaggen opgebouwd. Zó hoog was de nood blijkbaar.

De Flora- en Faunawet, een ramp of een zegen?

Henry Kats

De per 1 januari 2003 in werking getreden nieuwe Flora- en Faunawet heeft tot zeer uiteenlopende reacties geleid. Natuurbeschermers prijzen hem, sommige terreineigenaren hebben het er moeilijk mee, anderen verafschuwen hem.

Een ons inziens groot en zeer belangrijk voordeel van de nieuwe wet is dat de woonplaatsen van vele, bij de wet reeds beschermde diersoorten, nu ook beschermd zijn. Voor onder andere vleermuizen, de Hazelmuis, holenbroeders, dassen en het Vliegend hert kan dit een enorme verbetering zijn. Kán, zeg ik, want met name het insect het Vliegend hert wordt in zijn voortbestaan bedreigd. Maar als het evenwicht in de natuur verstoord raakt heeft dit consequenties. Op dit moment hebben we bijvoorbeeld te maken met een overschot aan wilde zwijnen die op hun zoektocht naar voedsel veel bodembroeders en insecten geen kans geven om zich te ontwikkelen. Het ongelimiteerd laten gedijen van de ene soort vormt zo dus een bedreiging voor andere soorten. Een wettelijk dilemma dus!

Veel belangstelling voor onze nieuwe kraam

Wat heeft de nieuwe wet voor gevolgen voor de activiteiten van onze stichting, de SBDV? Voorlichting tijdens bepaalde evenementen moet anders. Vele beschermde dieren mogen, ook geprepareerd, namelijk niet meer tentoongesteld worden. Het bestuur heeft een vergunning aangevraagd voor het mogen hebben en tentoonstellen van geprepareerde objecten. Ons uitgangspunt is namelijk dat je, indien je publiekelijk voorlichting geeft, aan de wet moet voldoen. Een wijze van natuurvoorlichting geven die in strijd is met de wet, maakt een vereniging of stichting ongeloofwaardig.

In eerste instantie werd de SBDV een vergunning door het ministerie van LNV geweigerd. Na brieven over en weer met uitleg over wat we deden en op welke wijze we dat doen, hebben we nu een beperkte vergunning om preparaten te mogen tentoonstellen. Uiteraard moesten we wel verder, er waren evenementen aanstaande waaraan we met onze natuurvoorlichtingskraam zouden deelnemen.

We hebben toen besloten om onze voorlichting op een totaal andere wijze te gaan presenteren. Dat bracht veel extra werk met zich mee. Van vele dieren, nestgelegenheden en diersporen zijn foto's en afbeeldingen gemaakt. Uitwerpselen, verschillende nestkasten, cultuurhistorische attributen zoals stenen en overblijfselen van de oude smeedijzerindustrie van de Veluwe hebben we op plankjes gemonteerd met nummers erbij. Via een vragenformulier kunnen kinderen, maar zeker ook volwassenen, een rondgang maken over onze kraam. Alle benodigde informatie en literatuur die nodig is om de vragen te kunnen beantwoorden, is aanwezig.

Gebleken is dat we juist op deze manier heel aardig in gesprek komen met de mensen. Opmerkingen van 'gòh, dat wist ik niet', hoorden we volop. We konden dus met deze wijze van presenteren het publiek duidelijk beter bereiken dan voorheen. Voor ons dus een bijzonder positief aspect van een niet al te gemakkelijk te hanteren wet!

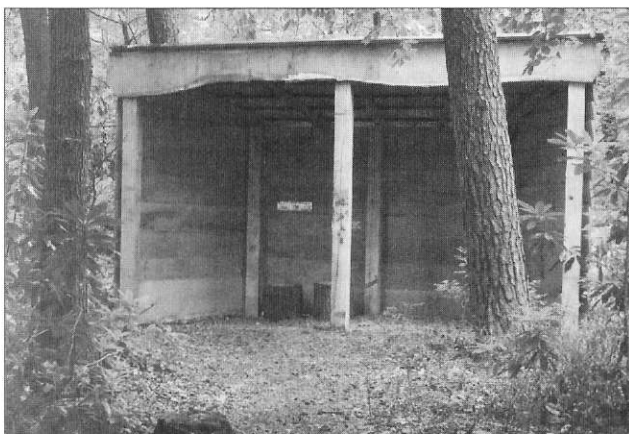

Overzicht projecten

Wim Fiets en Henry Kats

Opnieuw vielen we in de prijzen!

Na in 2002 de Gelderse Natuurbeschermingsprijs in ontvangst genomen te hebben konden een aantal bestuursleden eind december 2002 weer op pad om een geldbedrag in ontvangst te nemen. Dit kon niet meer in ons vorige

*Het nieuwe
observatie-
scherm in
Berg en Bos*

boekje vermeld worden aangezien het op dat moment reeds bij de drukker was. Wij willen dit graag alsnog vermelden.

Ieder jaar tijdens de kerstbijeenkomst van de Stichting Buitenbeheer te Arnhem wordt er door deze Stichting een geldbedrag geschonken aan een stichting of vereniging die een breed maatschappelijk doel nastreeft. Het oog was gevallen op onze stichting, met name op onze natuurvoorlichtingsactiviteiten en het vrijwilligerswerk dat we in de diverse natuurgebieden verrichten. Op 18 december 2002 zijn bestuursleden naar Sonsbeek getogen om daar in bezoekerscentrum 'De Watermolen' aanwezig te zijn voor de uitreiking.

We werden toegesproken door dhr. van Unen, projectleider van de Stichting Buitenbeheer. Hij overhandigde aan onze voorzitter een cheque ter waarde van 725 euro. Na een dankwoord van onze voorzitter hebben Wim en Henry door middel van een korte diapresentatie iets verteld en laten zien over vrijwilligerswerkzaamheden, projecten die we tot nu toe gefinancierd hebben en activiteiten ten behoeve van voorlichting over de flora en fauna van de Veluwe.

*Wat je ziet
als je door
de gleuf kijkt*

In de boswachterij van Berg en Bos, gemeente Apeldoorn, is inmiddels een wildobservatiescherm geplaatst. Dit is in eigen beheer door de mensen van Berg en Bos gefabriceerd uit zwaar eikenhout. Gezien de constructie zal dit waarschijnlijk zeer vele jaren meegaan.

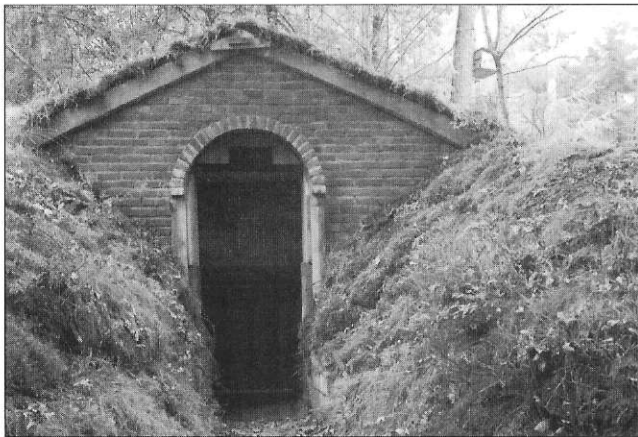
Het geldbedrag dat wij van de Stichting Buitenbeheer uit Arnhem hebben ontvangen zal gebruikt worden voor zeer solide informatiepanelen met tekst en foto's van planten, dieren en cultuurhistorie van de leemkuil waar het observatiescherm op uitkijkt. We zijn daarmee bezig en houden u op de hoogte.

*De vleeerbietenhut:
een complete
ravage*

Vleerbietenhut

Problemen met onze vleerbietenhut. De tand des tijds heeft de oude constructie van de vleerbietenhut dusdanig verzwakt dat een gedeelte van het houten dak is ingestort. Voor de vleermuizen was dit geen probleem aangezien er een dik betonnen dak op de muren van de hut rust. Op en in de oude houten constructie groeiden diverse planten en kleine boompjes. Om de winterverblijfplaats van de vleermuizen vorstvrij te houden is met zand de opengevallen ruimte weer dichtgemaakt (zie foto's). Toch bleken er meerdere problemen te zijn. Een van de dragende oude dakbalken was schuin tegen de voorgevel aangekomen. Door de druk die dat veroorzaakte was er in de muur een scheur ontstaan. Wim Fiets heeft geprobeerd de scheur uit te hakken om hem vervolgens opnieuw te voegen. Tijdens dit uithakken bleek de verdere constructie van de muur ernstiger te zijn aangetast dan gedacht, waardoor Wim

*De vleerbietenhut:
compleet hersteld*

moest besluiten de gehele voorgevel te slopen en opnieuw op te bouwen. Voor de vleermuizen geen probleem. Deze zaten waarschijnlijk vanuit de boom te kijken wat Wim aan het doen was. Voorlopig gaan ze nog niet naar hun winterverblijfplaatsen. Dat doen ze pas als er langdurige nachtvorst is. Het werk vordert gestaag. Als u dit leest is de gevel geheel gerenoveerd en hebben we de vleermuizen alweer geïnventariseerd.

Het Schol (vervolg)

Henk Bonekamp

In onze uitgave van 2002 heb ik een stukje geschreven over natuurgebied Het Schol bij landgoed Woudhuis in Apeldoorn. Misschien herinnert u het zich nog: natuurontwikkeling als compensatie voor het verlies van een stuk rietland langs de spoorlijn Apeldoorn-Deventer.

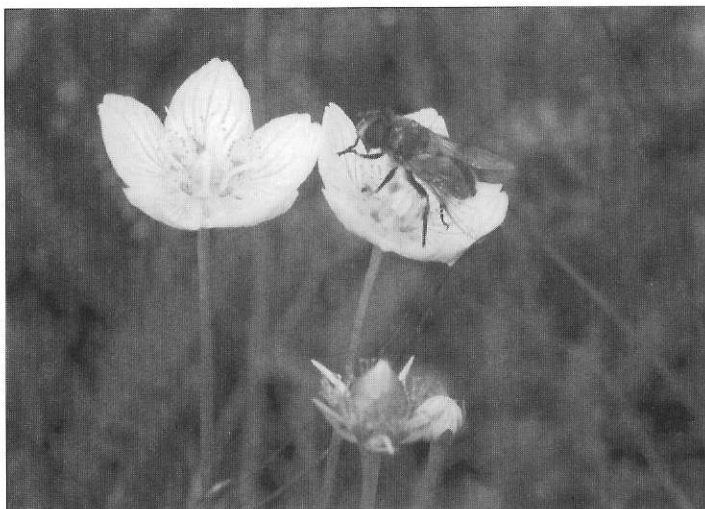
Harry's plas

Na de aanleg van Het Schol bleek er ergens tussen het landgoed Woudhuis met zijn poelen, waar zelfs nog kamsalamanders voorkomen, en het nieuwe moerasgebied Het Schol nog een kwart hectare grond te liggen die ook eigendom van de gemeente Apeldoorn bleek te zijn. Een mooie plek om nog een poeltje met beplanting aan te leggen, om zo als 'stapsteen' tussen de diverse poelen van landgoed Woudhuis en moerasgebied Het Schol te kunnen fungeren.

Voor de aanleg van een dergelijk poeltje waren echter geen gelden vrijgemaakt. De begroting van de afdeling Bosbeheer, de beheerder van Woudhuis, voorzag hier ook niet in. Kon het dan niet doorgaan? Jammer. En dan blijkt het toch wel handig om beheerder van de gemeentebossen te zijn (want dat is mijn functie beroepshalve) én in het bestuur van de Stichting Behoud Dieren-

wereld Veluwe te zitten. Want, pratend over koetjes en kalfjes (het zullen wel ree- en hertenkalfjes geweest zijn) kwam bovenstaande kans ter sprake. Zonder dat ik bewust zinspeelde op de mogelijkheid van een financiële bijdrage kwam het spontane voorstel om een deel van de aanleg te adopteren.

En zie, na enig creatief boekhouden (in positieve zin) door Bosbeheer én dankzij een flinke financiële bijdrage van de stichting ligt er inmiddels een prachtige poel, waarvan de beplanting door u allen werd betaald. Het is er nog wel een beetje kaal, maar de eerste groene kikkers zijn reeds gesignaleerd.

*Parnassia's
in volle
bloei*

De poel lag er nog maar net toen er een verzoek kwam van de Werkgroep Milieuzorg Apeldoorn om het watertje te vernoemen naar Harry Vos. Harry Vos heeft, vooral in het verleden, in de werkgroep Amfibieën Stedendriehoek, veel goed werk verricht voor met name de amfibieën in het Woudhuis. Sinds het voorjaar 2002 heet de poel dan ook 'Harry's Plas'. Bestuursleden van 'Dierenwereld' waren aanwezig bij de onthulling van het bord. Al met al een leuk project. We gaan regelmatig kijken wat de ontwikkelingen zijn.

Dood hout op de Veluwe

Henry Kats

Sinds de brand in mijn nestkastengebied bij Radio Kootwijk in april 2002 is daar natuurlijk enorm veel dood hout aanwezig. Vroeger, nog niet eens zo heel lang geleden, werd na zo'n calamiteit al het dode hout opgeruimd. Deels om insectenexplosies tegen te gaan, deels omdat men vond dat het slordig stond. Als er dood hout in het bos lag werd er al snel geoordeeld dat bosarbeiders hun werk niet goed hadden gedaan. Het bos was te oud geworden, werd slecht verzorgd, of was ziek. Het is met name voor ouderen die met dit soort opvattingen zijn opgegroeid, dan ook soms moeilijk te accepteren dat er tegenwoordig veel dood hout in het bos achterblijft. Lekker laten liggen is nu het devies. Dat past ook helemaal in het moderne streven naar een veel natuurlijker bosbeheer. Dood hout brengt veel leven in het bos en is ecologisch gezien van onschatbare waarde. Eerst moet er in het gebied op natuurlijke wijze veel 'gesloopt' en opgeruimd worden, voordat het nieuwe bos zich kan ontwikkelen.

Allerlei soorten vogels vooral holenbroeders, zoals mezen, boomkruipers, boomklevers en spechten profiteren van het dode hout. Met name spechten hebben in een bos grote invloed op de snelheid waarmee dood hout aftakelt. Spechten kunnen immers openingen hakken in nog relatief intacte stukken dood hout, waardoor er een toegangsdeur opengaat voor heel wat andere soorten 'houdreducerders', zoals schimmels en insecten. Het is bekend dat het aantal spechten toeneemt naarmate er meer dood hout aanwezig is in het bos. Dit heeft alles te maken met nestgelegenheid en voedselaanbod. En naarmate er meer spechten voor nesten zorgen, kan ook het aantal holenbroeders toenemen. Mijn nestkasten zijn dan waarschijnlijk niet meer nodig. Toch laat ik ze hangen en ga ik door met inventariseren; is dat voor mijzelf, voor de vogels of voor beide?

Maar laten we teruggaan naar ons verbrande bos. Als eerste insecten zullen de bastkevers komen wonen onder de schors van de verbrande, maar nog voedzame bast. Een vlieg zou zijn vleugels direct beschadigen tussen de verbrande schors. Het interessante van kevers is dat het voorste paar vleugels onder beschermende dekschilden van chitine zit, waardoor kevers tussen allerlei harde schorsgedeeltes kunnen kruipen en daar van alles kunnen eten. Kruipen de kevertjes weer tussen de schors uit, dan kunnen ze naar een andere boom vliegen met behulp van de vleugels die onder hun dekschilden zitten en daardoor nog helemaal intact zijn.

Bastkevers zoals de Dennenscheerder en de Letterzetter zijn donkere kevertjes die de vorm van een cilinder hebben. Ze zijn bijna altijd kleiner dan 5 mm en bevinden zich in het meest voedselrijke gedeelte van de boom, de bast dus. De kleine kevertjes vreten zich een weg door de schors waarna ze in de

bast komen. Daar wordt een holte gevormd waarin de paring plaatsvindt. Vanuit de paarruimte graaft het vrouwtje een gang en legt daar op bepaalde afstanden van elkaar haar eitjes. Uit die eitjes komen kleine witte larven, die gangen graven in rechte hoeken op de hoofdgang. De larven groeien gedurende 3 tot 4 maanden, waarna ze zich gaan verpoppen. De jonge kevers zullen zich een weg door de schors naar buiten banen.

Verschillende soorten bastkevers hebben verschillende vraatsporen in de bast. Duidelijk is dit te zien als er een stukje schors van de dode boom wordt verwijderd. Op naaldhout komen bastkevers vaker voor dan op loofhout.

Tijdens het rottingsproces komen in een later stadium de boktorren die dieper het hout ingaan. Sommige soorten boktorren leven in vochtig hout, andere in droog hout. In één boom kan dus aan de vochtige zijde een andere soort boktor zitten dan aan de droge zijde. De familie der boktorren kent tienduizenden soorten. Ze variëren van kleine tot behoorlijk grote kevers, met meestal lange sprieten. Hun larven zijn wit en pootloos. Deze larven, die bijna alles van de boom nuttigen, maken ovale diepe gangen in het hout.

Doordat hout voedselarm is, duurt de ontwikkeling van de larven zeer lang, afhankelijk van de soort enkele jaren. In het verbrande gebied, waar veel naaldhout was, zal na verloop van tijd de Huisboktor gezien kunnen worden. De Heldenbok zal zeldzamer zijn in dat gebied, aangezien deze meer op loofhout voorkomt. De Kleine eikenboktor en de Grote populierenboktor geven met hun naam al aan welke bomen ze gebruiken. De laatstgenoemde dringt ook wel gezonde bomen binnen.

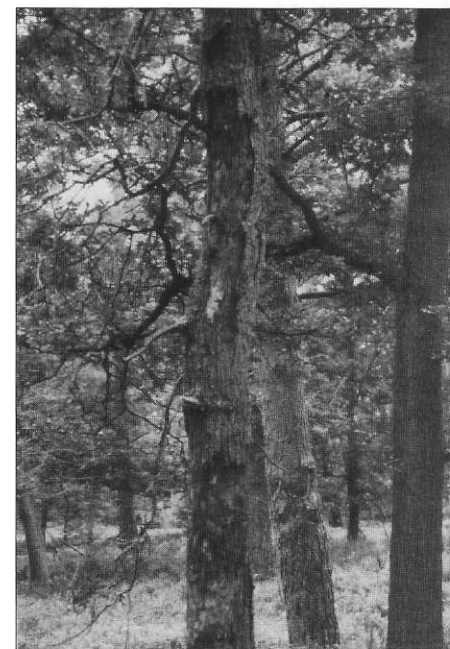
Verder zijn er Klopkevers. Hun naam hebben ze te danken aan wat waarschijnlijk hun baltsroep is. Ze kloppen met hun kop tegen het hout. Het is een typische kever die zich uitsluitend in dood hout kan ontwikkelen. Zeker in een gebied waar veel dood hout aanwezig is komen ze veelvuldig voor. De larven ontwikkelen zich onder gunstige omstandigheden in 16 maanden. Ze veranderen hout tot poeder. Het Doodskloppertje komt in onze streken veel voor. Deze houtworm kan zeer droog hout aantasten waar zelfs geen schimmels meer in kunnen groeien. In naaldbomen kan ook de Grote dennensnuitkever voorkomen. Dit is een snuitkever, genoemd naar het snuitvormig uitgegroeide uiteinde van zijn kop. De larven van deze kever leven vooral in de bast van de

stronken. Dan is er nog de Kleine dennensnuitkever, die ook de bast van nog levende dennenbomen aanvreet.

Als we al de genoemde aantastingen van het hout hebben gehad, zullen vervolgens Kortschildkevers het gebied gaan bewonen. Dit zijn echte rovers; ze jagen juist op de houtetende larven van de andere keversoorten. Ook zoogdieren, spinnen en slakken maken gebruik van alles wat er kruipt en groeit in een dode boom. Er is berekend dat ongeveer een vijfde van het aantal bosdiersoorten rechtstreeks afhankelijk is van dood hout.

Paddestoelen gaan verder met het recyclen van het dode hout. Alles wordt hergebruikt in de natuur behalve het meeste afval dat de mensen laten liggen. Dit even ter zijde.

Een ander dier dat met de afbraak van verbrand hout te maken heeft is de Houtwesp. Dit is een fors insect van ongeveer 1,5 tot 2,5 cm lengte. Larven van houtwespen maken gedurende het verdere verval van de boom vrij grote ronde gangen in de naaldbomen. Door de ronde vorm zijn deze van de ovale boktorrengangen te onderscheiden. De natuur kan ons altijd weer fascineren, zeker wat dit dier betreft. Zo is er een symbiose tussen de Houtwesp en houtverterende schimmelsoorten. Na het leggen van een eitje scheidt het wijfje ook een druppel secretie af. Op dit druppeltje zitten schimmeldeeltjes en sporen. De zwam die hierdoor ontstaat dient als voedsel voor de jonge larven, die nog niet in staat zijn om in het hout te boren. In een later stadium eten de larven naast de schimmeldraden ook het hout.

Naarmate er meer nestmateriaal aanwezig is en als de biotoop verder geschikt is, zullen vele andere dieren profiteren van de aftakeling van een verbrand gebied. Wespen, bijen en hommels maken graag hun nesten in dood hout. Vele vliegsoorten beginnen hun leven als larve in dood hout.

Mierensoorten voeden zich niet met dood hout, maar maken daar wel graag hun nesten in.

Veel slakken verblijven gedurende droge periodes aan de vochtige onderzijde van dode bomen en takken, aangezien dood hout lang vocht vasthoudt. Ze leven van de schimmels, mossen en algen die ook veel voorkomen in zo'n vochtig milieu. Dood, vochtig hout is een luxeflat voor pissebedden, duizendpoten en miljoenpoten. Spinnen zijn overal tussen het dode hout te vinden, voedsel genoeg!

In een bos dat een normale ontwikkeling doormaakt zullen met name de jonge bomen sterk groeien. Bij het ouder worden van de bomen vertraagt de groei echter. Net als bij mensen zal zich ook bij bomen op een bepaald moment een verouderingsproces beginnen te voltrekken. De boom gaat aftakelen. In die tussentijd komen er op opengevallen plaatsen steeds jonge bomen bij waardoor er een gevarieerd bomenbestand ontstaat, qua aantal soorten en leeftijdsopbouw. Dit normale verouderingsproces duurt vele jaren en verloopt geleidelijk. Maar na een bosbrand zie je een bijzonder snelle aftakeling van zeer veel bomen tegelijk, oude en jonge exemplaren.

Het grote verschil met een natuurlijke en geleidelijke bossterfte is dat er na een bosbrand zeer veel staand dood hout in een bos aanwezig is. Doordat de bomen niet op de bosbodem liggen, heb je te maken met een geheel ander soort afbraakprocessen dan bij bomen die vallen en op de grond verder tot ontbinding overgaan. Bij staand dood hout komen er langzaam voedingsstoffen uit het hout vrij. Er zijn schimmels die zich hebben gespecialiseerd in de omstandigheden die voorkomen in staand dood hout. Op staand dood hout ontwikkelen zich vaak totaal andere paddenstoelen dan op liggende dode bomen.

Het Gewoon zwavelkopje en het Elfenbankje bijvoorbeeld groeien op allerlei soorten liggende boomstronken of boomstammen. Sommige paddenstoelen hebben daarbij ook nog duidelijke voorkeuren: een Geweizwammetje groeit alleen maar op afgestorven loofbomen en een Koraalzwammetje is alleen op naaldhout te vinden. Bepaalde soorten paddenstoelen accepteren alleen maar dood hout van één bepaalde boomsoort.

Zo groeit de Goudvliesbundelzwam graag op dood beukenhout. Qua plek zijn paddenstoelen ook kieskeurig: enkele groeien alleen op takken. De Dennenschelpzwam bijvoorbeeld groeit alleen op takken van naaldbomen en ... die zijn er in het verbrande gebied natuurlijk volop.

Rupsjes van de Eikenprachtkever

Een belangrijke factor in de afbraak van dood hout is de vochtigheid. Houtschimmels werken haast niet meer onder een vochtgehalte van 25 à 30 %. Afbraak van het hout kan dan slechts nog gebeuren door insecten zoals bijvoorbeeld het Doodskloppertje, dat ik al vermeldde. Bacteriën en insecten zorgen in mindere mate voor de afbraak van dood hout dan schimmels. Hoe droger het hout, des te moeilijker het kan rotten en des te duurzamer het wordt. Neem bijvoorbeeld onze houten meubels, hout van daken dat onder de pannen zit enzovoort. Hout dat zeer nat gehouden wordt, kan ook niet of nauwelijks aangetast worden door houtschimmels of insecten. Er kan immers niets meer in en uit de poriën. Vandaar dat hout dat onder water ligt of continu nat gespreid wordt, niet of nauwelijks kan gaan rotten. Bij levend hout, waarin de sapstroom zeer actief is, krijgen insecten bijna geen kans om het hout aan te tasten.

Een andere factor bij houtrotting is de temperatuur. De meeste schimmels in de natuur en houtverterende insecten krijgen het moeilijk boven de 30°C. Afgelopen zomer heeft het rottingsproces dus even vertraging gehad. Tijdens periodes met lage temperaturen wordt de ontwikkeling van schimmels eveneens afgeremd. Maar ligt er een flink pak sneeuw in het bos, dan kan rottend

organisch materiaal zelf warmte produceren. Sneeuw isoleert heel goed en blijft in een bos vrij lang liggen. Voor een aantal dieren en voor schimmels is dit dan een relatief warme, dus goede winterverblijfplaats.

Dood rottend hout zorgt uiteindelijk voor een verrijking en verbetering van de bodemstructuur. Het draagt bij tot humusvorming. In humus wordt vocht langer vastgehouden dan op de zandgrond. De grond wordt vruchtbaarder. Er kunnen op het rottend hout zelf plantensoorten voorkomen die voorheen in het gebied niet konden groeien.

Zelfs nieuwe bomen kunnen zich op dode bomen ontwikkelen, aangezien rottend hout vaak vruchtbaarder is dan de zanderige ondergrond waarop het ligt. Het is wel te hopen dat een boompje dat zich op deze wijze ontwikkelt, uiteindelijk gaat wortelen in de grond eronder, anders zou zo'n boom omvallen tijdens het voortgaande rottingsproces, dat sowieso nog jaren kan duren.

Dan de zoogdieren, daar hebben we het nog niet over gehad. Veel zoogdieren profiteren indirect van dood hout. Wilde zwijnen, maar ook dassen krabben het halfrotte hout open, op zoek naar voedsel. Verzot zijn beide op grote houtbewonende larven. Rondom dode bomen zie je vaak dat de grond behoorlijk overhoop is gehaald om bij het zachtere wortelstelsel te kunnen komen. Een groot voordeel hiervan is dat er losse grond in combinatie met rottend hout wordt gevormd. Een ideale plaats voor nieuwe zaailingen van de bomen en planten in de omgeving.

In het dode wortelstelsel zitten tal van knusse, droge plekjes voor vele kleine dieren om er hun nesten te bouwen of de winter door te brengen. De Bosmuis scharrelt graag tussen het dode hout, deels voor schuil- en nestelmogelijkheden en deels vanwege het voedselaanbod. Vooral oude bomen bieden zeer veel nest- en schuilgelegenheden aan vleermuizen, eekhoorns en boommarters.

Over dood hout zou nog veel meer te vertellen zijn. Elke vorm van dood hout heeft zijn eigen opruimers. In gebieden waar een andere grondstructuur is met heel andere omstandigheden zal een rottingsproces geheel anders verlopen. Andere planten zullen zich ontwikkelen dan op de Veluwe op de arme zandgrond. In een situatie waar een natuurlijke boomsterfte is, ik zei het al eerder, zal een nieuwe ontwikkeling er ook weer heel anders uitzien.

Ik heb me beperkt tot 'mijn' Veluws gebied waar bosbrand is geweest en waar nu allerlei boeiende en soms verrassende nieuwe omstandigheden ontstaan,

een proces dat zeer de moeite waard is om de komende jaren te blijven volgen.

Tijdens een bronstexcursie kreeg ik op een papiertje de volgende tekst aangereikt door iemand die wist dat ik dit artikel aan het schrijven was. Ik wil u deze mijns inziens schitterende filosofische benadering van het verschijnsel 'dood hout' niet onthouden.

Als je door een bos loopt dat niet door de mens getemd is en dat met rust gelaten wordt, zie je het niet alleen krioelen van leven maar zie je bij elke stap ook omgevallen bomen en rottende boomstronken, rottend blad en composterend materiaal. Overal waar je kijkt zie je leven en dood.

Maar bij nadere inspectie ontdek je dat de rottende boomstronk en de rottende bladeren niet alleen nieuw leven schenken maar zelf vol leven zijn. Er zijn micro-organismen aan het werk. Moleculen herschikken zich. De dood is dus nergens te vinden. Er is alleen een metamorfose van levensvormen. Wat kun je daar van leren?

De dood is niet het tegendeel van het leven. Het leven heeft geen tegendeel. Het tegendeel van de dood is de geboorte. Leven is eeuwig.

(Uit: Eckhart Tolle, *De stilte spreekt*)

Mooi hè!

Eindeloze Veluwe - interview

met **Volkert Vintges**, directeur van de Gelderse Milieufederatie (GMF) en lid van de Veluwe Commissie

Albert Bodde

De Veluwe is de laatste tijd volop in het nieuws en dan met name vanwege de ontwikkelingen in het kader van de Nota Veluwe 2010 en de Nota Reconstructie Veluwe.

Veluwe 2010 gaat vooral over de toekomst van de Veluwse bossen, heiden en zandverstuivingen en over de recreatieproblematiek op het Veluwemassief of Centraal Veluws Natuurgebied (CVN).

De Reconstructieplan Veluwe is een plan voor de reconstructie van het platteland op en rond de Veluwe en dan in eerste instantie gericht op verplaatsing van de intensieve veehouderij en verbetering van de vooruitzichten van de grondgebonden landbouw.

Beide plannen worden ontwikkeld, begeleid en uitgevoerd onder leiding van de Veluwe Commissie, die in 2001 is ingesteld door de Provincie Gelderland. In deze commissie zijn alle belanghebbende sectoren vertegenwoordigd: natuurbeheerders en terreineigenaren, gemeenten, landbouw, recreatie en de provincie zelf.

De Gelderse Milieufederatie - op allerlei fronten actief, als het gaat om het voorkomen van aantastingen van natuur en milieu op de Veluwe - is met haar directeur, Volkert Vintges, vertegenwoordigd in die Veluwe Commissie. Daarom leek het ons een goed idee eens met hem te gaan praten. Onderstaand de belangrijkste punten uit dit gesprek.

Kunt u in grote lijnen iets over het werk van de commissie vertellen en hoever zij inmiddels is gevorderd met haar werkzaamheden?

Om te beginnen heeft de commissie twee taken: ten eerste uitvoering geven aan de nota Veluwe 2010, die uitsluitend betrekking heeft op het Centraal Veluws Natuurgebied (CVN).

Daarnaast begeleidt de commissie het reconstructieplan Veluwe voor een veel groter gebied dat grofweg ligt tussen de Randmeren, de Rijn en de IJssel. Aanleiding voor dit reconstructieplan was de varkenspestepidemie van enkele jaren geleden. Bij zo'n reconstructieplan, dat overigens niet alleen voor de Veluwe maar ook voor andere regio's in Nederland is opgesteld, gaat het vooral om de problematiek van de intensieve veehouderij, om daar iets aan te doen.

Daar zijn dan water, natuur en recreatie nog bijgekomen. We zitten nu middenin de inspraakronde van het voorontwerpplan. Het plan moet in september 2004 klaar zijn en dan in 2005 en de daaropvolgende jaren worden uitgevoerd.

Wat is er inmiddels al concreet bereikt, als we denken aan Veluwe 2010?

Het is zeker niet zo dat alles wacht op bijvoorbeeld de vaststelling van deze plannen. Tussendoor worden al dingen aangekocht of stappen gezet die op dat moment actueel zijn of urgent. Zo deed zich bijvoorbeeld de mogelijkheid voor Camping De Gerritsfles te kopen, een camping die men niet vond passen zo middenin een natuurgebied. Dan wordt er meteen geld vrijgemaakt of geld gezocht om zo'n terrein te kopen. Datzelfde geldt ook voor het Kiboterrein bij Hattem. Om er voor te zorgen dat de daar geplande robuuste verbindingzone, vanuit de Veluwe richting Sallandse Heuvelrug en verder naar Duitsland gestalte krijgt, doet men momenteel pogingen dit terrein aan te kopen. Soms kan zo met een snelle actie worden verhinderd dat een terrein of gebied in 'verkeerde' handen valt.

Verder hebben we De Stakenberg gehad waar voorkomen is dat er een heleboel nieuwe recreatiebungalows bij werden gebouwd. Dan heb je nog de sanering van het industrieterrein in het dal van de Renkumse beek, die echt binnenkort van start kan gaan, nu eenmaal het geld daarvoor bij elkaar is gesprokkeld, zo'n 100 miljoen euro.

Hoe gaat het met de ontsnippering, die eindeloze Veluwe die we allemaal zo graag willen?

Als we het hebben over het weghalen van hekken en rasters ligt dat met name bij de Hoge Veluwe heel moeilijk. Men wil wel wat in- en uitsprongen voor het wild maken, ook om inteelt te voorkomen, zoals bij het Kroondomein ook is gedaan. Er is ook sprake van een fietspad dwars door het park met een soort tolpoortjes. Maar rasters geheel weghalen, nee dat lijkt onbespreekbaar. Toch zou dat wenselijk zijn, wil je op de Zuid-Veluwe dat echte eindeloze-Veluwegevoel kunnen ervaren. Maar dan zou er ook iets aan de wegen moeten gebeuren. De GMF heeft samen met de gemeente Ede en de terreinbeheerders plannen ontwikkeld voor het verkeersluw maken van enkele routes op de Zuid-Veluwe. Dan moet je denken aan minder aantrekkelijk maken voor doorgaand verkeer van de verbindingswegen van Otterloo en Hoenderloo naar Arnhem door middel van obstakels en knippen in de weg. In een later stadium: veel minder verkeer via de N 221, de provinciale weg Ede-Arnhem over de Ginkelse Heide. Maar dat laatste is een kwestie van jaren, verwacht ik, omdat het een

heel drukke weg is. Het wachten is op het gereedkomen van de A30 van Barneveld naar Ede, die nu bijna klaar is, en de verdubbeling van de A12, wil je de oude Amsterdamsestraatweg echt verkeersluw kunnen maken.

Dit soort plannen en voorstellen is de GMF nu overigens ook voor de Noord-Veluwe aan het uitwerken.

Los van Veluwe 2010 en het reconstructieplan zien we onszelf trouwens ook als een soort waakhond die alert is voor telkens weer opduikende pogingen om iets van de Veluwe af te knabbelen. Zo hebben wij (de GMF) ons met succes verzet tegen de bouw van een hotel aan de noordkant van Arnhem, ook binnen het CVN, en zijn we nog bezig met een procedure bij de Raad van State tegen een transferium voor Burgers Zoo en Openluchtmuseum.

Een ander voorbeeld, waar we als GMF bovenop zitten, is het zogenaamde groei-krimpbeleid van recreatieve voorzieningen op de Veluwe. Dat beleid houdt in dat als een camping op een kwetsbare plek (zoals camping De Gerritsfles) ergens wordt opgedoekt, een ander bedrijf op een minder kwetsbare plek (bijvoorbeeld bij Hoenderloo) mag uitbreiden. Dat laatste om ervoor te zorgen dat goeie bedrijven toch ontwikkelingsmogelijkheden hebben. Anders loop je een heel groot risico dat recreatieondernemers hun noodlijdende bedrijf aan projectontwikkelaars verkopen, die het in perceeltjes opdelen en er bungalows of chaletjes op zetten. Dat is nog veel meer verstening dan een gewone camping. Zo kom je dan van de regen in de drup.

Hoe gaat men binnen de Veluwecommissie om met tegenstrijdige belangen?

Die zijn er natuurlijk voortdurend. Bijvoorbeeld gemeenten die het toch wel erg jammer vinden dat hun plannen niet door kunnen gaan omdat ze strijdig zijn met het beleid dat wordt voorgestaan in de nota. De reconstructienota die nu zo'n beetje haar definitieve vorm krijgt, is uiteraard een compromis, maar daar moet je mee leren leven. Aan de andere kant, als we van die Veluwe echt iets willen maken, een natuurgebied waar iedereen trots op is, net zoals bijvoorbeeld de Waddenzee, dan zou de Veluwe een soort Waddenzee-status moeten krijgen. Over de Veluwe zal geen kabinet vallen, want daar maakt niemand zich in Den Haag echt druk over. Daar willen wij als Gelderse Milieufederatie juist iets aan doen, samen met andere partijen. We willen bereiken dat de Veluwe in de harten van mensen gaat leven als een soort overkoepelend doel, wat het eigenbelang zou kunnen overstijgen. Dat ontbreekt nu nog een beetje.

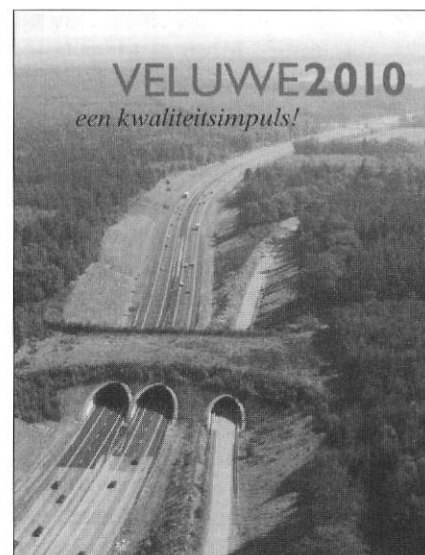
Waar liggen de voornaamste knelpunten?

De agrarische enclave rond Uddel en Elspeet is een heel groot probleem. Er is niet echt ruimte voor uitbreiding van de intensieve veehouderij. Het is juist de

bedoeling dat bedrijven die willen uitbreiden verplaatst worden naar een soort bio-industrieterrein dat ten oosten van Vaassen is geprojecteerd. Daar moet geld voor worden vrijgemaakt. De gewone melkveehouderij moet blijven en kan een rol spelen bij het onderhoud van het landschap en zou daar ook voor betaald moeten worden, vinden wij. Verder vinden we dat er ook iets aan de verstening gedaan moet worden in de agrarische enclave.

Een ander punt wat nog de nodige verduidelijking en uitwerking behoeft, zijn de zogenaamde groene wiggén. Dat zijn gebieden die open en groen moeten blijven tussen dorpen en steden in op de randen van de Veluwe. Er bestaat enigszins de neiging om allerlei activiteiten die binnen het CVN niet meer gewenst zijn in die groene wiggén te proppen. Ik denk dan aan recreatieve voorzieningen en de bio-industrie. Daar dreigt dan weer het gevaar van het dichtslibben en verstenen van die nu nog open en groene zones. En die gebieden zijn juist vaak ecologisch heel waardevol, omdat het overgangszones zijn van hoog naar laag en van droog naar nat. Daar liggen ontzettend veel natuurlijke rijkdommen en kan nog heel wat bijzondere natuur worden ontwikkeld.

Een voorbeeld van zo'n rijk gebied, dat opnieuw ontwikkeld is, is het Wisselse Veen. Verder de vele sprengen en beken. En willen we ooit herten aan de IJssel krijgen, dan zullen we die groene wiggén toch echt open moeten houden.

Wat verwacht u van het uiteindelijk resultaat? Hoe ziet de Veluwe er in 2015 uit in vergelijking met de huidige situatie?

Mijn wensbeeld zou zijn dat de 'verrommeling' is opgehouden, dat wil zeggen dat er niet langer overal stukjes van de Veluwe worden afgeknabbeld of illegale dingen gebeuren, dat rasters voor een groot deel zijn geslecht, dat het één eindeloos gebied is, dat er weer rust, stilte en duisternis heersen. Dat laatste heeft bijvoorbeeld te maken met defensie maar ook met kleine luchtvaart, met verkeerslawaaï.

Maar het moet ook een gebied zijn dat toegankelijk is, waar mensen kunnen recreëren, en met plezier. Want als er geen mens kan recreëren, dan is de liefde snel over en dan komt er ook geen geld om er echt een mooi natuurgebied van te kunnen maken.

De Berk

Wim Fiets

Stelt u zich eens voor, een gure zaterdagavond midden in de winter. Het is negen uur en ik zit heerlijk ontspannen bij de brandende open haard met een goed glas wijn.

Mijn gedachten gaan terug naar dié ochtend toen wij, de vrijwilligers van de SBDV op de Tongerense heide, de jonge dennen en berken hebben verwijderd. Dit is een van de manieren die nodig zijn om de heide in stand te houden. Nu ik hier zo zit denk ik toch dat ik in het vervolg maar eens een paar berkjes oversla want ik zit wel te genieten van de warmte van berkenhoutblokken waarmee de open haard wordt gestookt. Terwijl ik mijn glas bijvul met de eigengemaakte berkenwijn realiseer ik mij dat dit niet de eerste keer is dat ik het warm krijg van berkenhout. Het sjuuwen en kloven kost menig zweetdruppeltje en één verkeerde beweging kan soms hevige rugpijn opleveren. Een remedie tegen die rugpijn: haal (of laat halen) een flinke handvol berkenblad. Doe het blad in een doek, sla er hard mee tegen een muur zodat de bladeren kneuzen en leg de bladrij als kompres op de zere rug. Dek het warm af en na een poosje rustig liggen kan er al een flinke verbetering zijn.

Omdat de berk eerder dan andere bomen blad draagt, zijn deze bladeren handig te gebruiken tegen voorjaarsmoeheid. Het blad kan ook fijn gesnipperd

gegeten worden op brood, in groente of soep. Berkenblad helpt bij nierbekkenontsteking en steenvorming in nier en blaas, want het is urine-uitdrijvend en neemt meteen blaas- en niergruis mee.

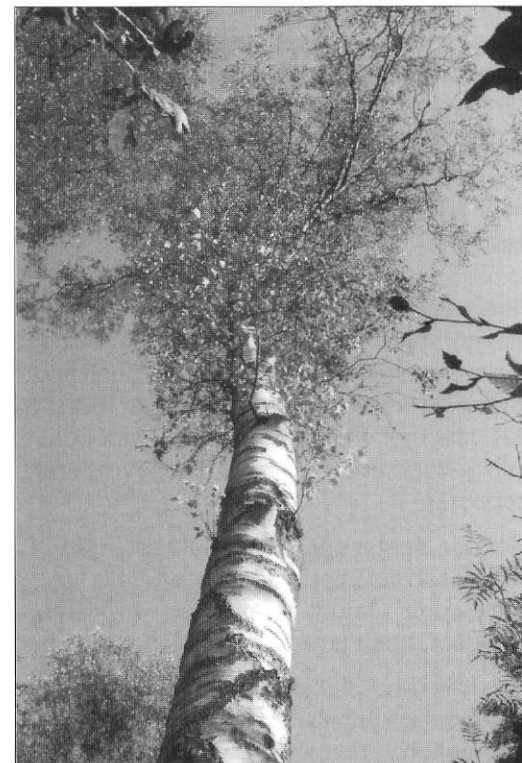
Berkenblad moet nooit gekookt worden en hoeft echt niet in grote hoeveelheden ingenomen te worden, een afgestreken eetlepel fijngesneden berkenblad op een kopje warm water is een goede dosering.

En in de winter op takjes, als de blaadjes ontbreken, kokend water gieten. Op slecht genezende wonden kan men ook vers jong berkenblad leggen. Het erom gebonden verband moet om de twee of drie uur verwisseld worden. De geneeskracht is groot, maar u weet zelf heel goed: een plant is geen dokter.

Anders gaat het bij het kleuren van stoffen. Dan moeten we de berkenbladeren, samen met de stof, wel koken. Afhankelijk van de kooktijd en de duurtijd van het verfbad, gaat de stof verschillende gele tinten aannemen

Nieuwe bezems vegen schoon, dus gaan we een bezem maken van berkentakken. Snijd 's winters de twijgen van ongeveer 1 meter en laat ze enkele maanden harden. Maak een bundel van ruwe takken in het midden met daaromheen steeds fijnere takken. Bind ze samen met draad of essenrepen. Steek er een gepunte stok in van es, hazelaar of beuk.

Een heksenbezem echter is een opeenhoping van twijgjes aan de grotere takken die veroorzaakt wordt door een schimmel die luistert naar de Latijnse naam *Taplirina betalina*. De schimmeldraden woekeren tussen de houtcellen, zonder ze aan te tasten. Maar volgens heksenroddels is de werkelijkheid iets

anders, en is hun waarheid dat de heksendames 's nachts nogal lang kletsen. Als ze dan te laat naar huis vliegen en de eerste zonnestraal doorbreekt voor ze thuis zijn, dan verliest de bezem zijn vliegkracht en blijft in een boom hangen waarna de dames te voet verder moeten.

Ik schenk het zoveelste glas wijn in en zal u vertellen hoe u zelf deze wijn kunt maken.

Puur berkensap schijnt erg gezond te zijn en een weldaad om je haar mee te wassen.

Hoe komt u aan puur berkensap? Het enige wat u moet doen is bij elke boom één tak schuin afsnijden met een snoeischaar. Dit hoeft geen dikke tak te zijn, maar het mag natuurlijk ook geen dood hout zijn. U zult dan al vrij snel merken dat uit die wond sap gaat druppelen. Hang aan die tak een fles (bevestig deze fles vast met wat touw) en zorg ervoor dat de tak met de fles wat naar beneden gebogen hangt. Als de fles gevuld raakt, zal dit natuurlijk vanzelf ook wel gebeuren.

Met een beetje geluk kunt u zo elke dag of om de twee dagen een volle fles berkensap oogsten. U kunt een hele tijd blijven tappen, tot het sap wit van kleur wordt. Omdat er maar één, vrij kleine, wonde is gemaakt in één tak van de boom, hoeft u niet bang te zijn dat de boom het niet overleeft.

Ingrediënten:

4 ½ liter berkensap,
2 citroenen,
1 zoete sinaasappel,
500 gram rozijnen,
1200 gram suiker.

Bereidingswijze:

Schil de sinaasappel en de citroenen zeer dun en voeg de schillen bij het berkensap, samen met de fijngehakte rozijnen. Pers de vruchten goed uit en giet het sap eveneens bij het berkensap. Zet het geheel goed afgedekt op een warme plaats en laat het drie dagen pulpgisten. Tweemaal per dag alles goed omroeren om zo veel mogelijk smaak en kleurstoffen uit de schillen en de rozijnen te halen. Daarna het sap overhevelen en de pulp goed uitpersen. Voeg de twee sappen bijeen en roer alles goed door elkaar. Het alcoholgehalte dat ontstaan is bij de pulpgisting moet ongeveer 1,5% zijn. Voeg suiker bij tot een dichtheid van 1080 en niet meer. Als u alle correcties heeft gedaan, het sap in de gistingfles gieten en het waterslot erop doen. De wilde gisting zal niet zo hevig zijn als bij andere sappen. Na 10 maanden zal de wijn al

beginnen uit te klaren en mag u gaan overhevelen. Twee maanden later als de wijn nog niet klaar (helder) genoeg is, hevelt u nogmaals over en dan na de volgende twee maanden mag u gaan bottelen. Meet eerst de dichtheid (minder dan 1000) om molotof-cocktails te vermijden. Laat de wijn nog anderhalf jaar rijpen op de fles. Daarna kunt u, bijvoorbeeld bij de openhaard, heerlijk genieten van de berkenwijn.

*'k Groete u, wit als molkenroom,
in den bossche en achter strate,
's zomers, 's winters, vroeg of late,
bleekgebolden berkenboom!*

Guido Gezelle

Wandelingen in wilt en bijster landt

Nostalgisch verslag van een 19e-eeuwse Veluwe - reiziger

Albert Bodde

Toen ik de twee delen *Wandelingen door Gelderland* op een boekenmarkt ontdekte, was ik er eigenlijk al vele jaren naar op zoek, naar die bijzondere reisbeschrijvingen van ds. J. Craandijk. Af en toe kwam ik een passage van hem tegen, in een boek of een rapport, in een tijdschrift. En altijd stonden die citaten er om te verwijzen naar wat verloren was gegaan, wat er niet meer was. Zijn romantische en sfeervolle beschrijvingen van landschappen en gebouwen getuigen van een enorm historisch gevoel en van een gevoelig waarnemingsvermogen. Verrassend misschien, maar na ongeveer honderdtwintig jaar zijn Craandijks teksten nog steeds zeer leesbaar. We kunnen meekijken over de schouder van deze dominee-wandelaar en met zijn ogen en door zijn gemoed die 19e-eeuwse wereld ervaren, bijna aanraken.

Maar laten we voordat we met hem op pad gaan, nog even aandacht besteden aan de persoon Craandijk zelf. Jacobus Craandijk werd in Amsterdam geboren op 7 september 1834. Zijn vader zat in de houthandel. De kleine Jacobus groeide op 'deels als een wel opgevoed stedeling, deels als een vrij buitenkind, zwerfend over de paden en werven en langs de slooten van de Amsterdamsche buitensingels; schrijft zijn collega ds. J. de Vries in het gedenkschrift na Craandijks dood in 1912.

Hij wordt omschreven als: van klein, breedgebouwd postuur, met een gezond en sterk gestel, bestand tegen weer en wind, gehard tegen vermoeienis. Ver-

der schijnt hij 'een gezond en bevattelijk verstand, een scherpe opmerkingsgave, een luimigen geest en een eenvoudig waarheidslievend karakter' te hebben bezeten.

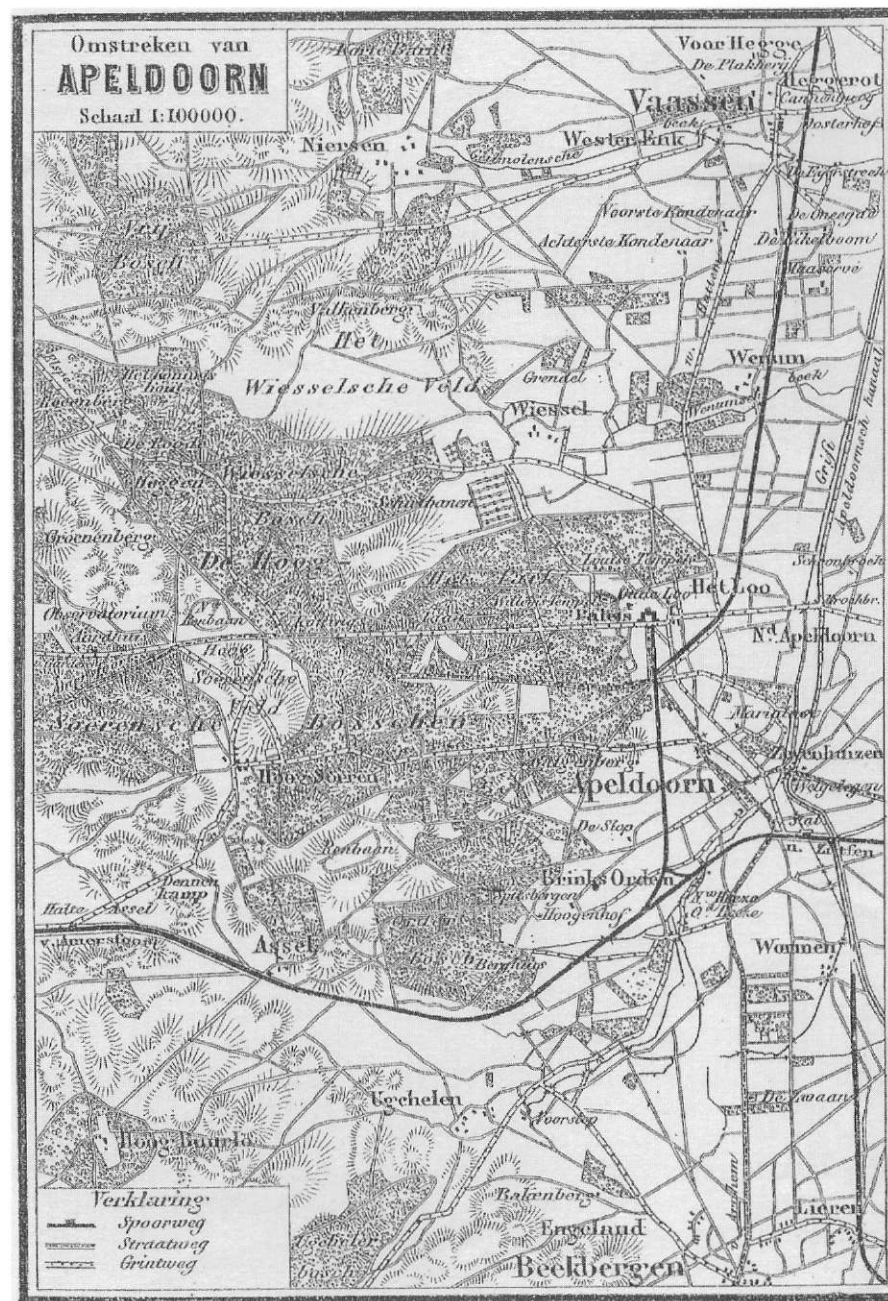
Na een werkzaam en veelzijdig leven als predikant en schrijver van diverse historische artikelen en geschriften, en natuurlijk zijn *Wandelingen door Nederland*, dat vele drukken beleefde, overleed hij op 3 juni 1912.

De Veluwe in de 19e eeuw

In de tijd dat Craandijk zijn wandelingen over de Veluwe maakte, de jaren zeventig en tachtig van de negentiende eeuw, bestond het gebied nog grotendeels uit heide met hier en daar wat oude bossen. Als je de topografische kaart uit de jaren vijftig van de negentiende eeuw bekijkt kun je dat prachtig zien. De Veluwe is één grote en woeste leegte, met als een soort oases oude bosrestanten. Bij Hoog Soeren en langs de Wieselse weg door het Kroondomein zie je oude grotere aaneengesloten bosgebieden. In de buurt van Elspeet, bij Gortel en bij Uddel vind je kleinere oude stukken bos. De namen van die bossen vind je ook nu nog terug op de huidige kaarten, bijvoorbeeld het Vreebosch, van Apeldoorn richting Elspeet. Dit zijn maar een paar voorbeelden, maar voor wie van de historie van het landschap houdt zijn deze kaarten een onuitputtelijke bron van informatie en inspiratie (zie blz.28-29).

Maar terug naar de negentiende eeuw. Op de Veluwe had je toen simpel gezegd keuterboeren en eekschillers, die een karige boterham verdienden op de schrale Veluwse bodem. De landbouw was gebaseerd op bemesting van de enkgronden met heideplaggen en schapenmest. De eekschillers verdienen kun kostje met het schillen van om de zeven jaar afgezette eikenloten die op de eeuwenoude eikenstobben groeiden. De grootschalige aanplant van dennetjes, 'ontginning' genoemd, begon in die tijd zo'n beetje op gang te komen, eerst door particulieren en later door Staatsbosbeheer. De Veluwe was eigenlijk één grote golvende heide, doorsneden door vaak moeilijk begaanbare zandwegen en breed uitwaaiende karrensporen, met hier en daar op een kruising als een baken in deze eindeloze woestenij een markante (kroeze)eik. Laten we verder de zandverstuivingen niet vergeten, die voor de landbouw van toen en voor de bewoners van de nederzettingen een serieuze bedreiging vormden. Een 'wilt en bijster landt' dus waar je het risico liep te verdwalen. En: als een Veluwnaar zei dat het nog een halfuur gaans was naar dat en dat dorp, dan moest je de tijd zeker verdubbelen. De Veluwe kende een ander soort tijd.

Je had er ook een andere wereld, die van de pas aangelegde spoorlijn van Amersfoort naar Apeldoorn. Daarmee was het betrekkelijke isolement van de Veluwe doorbroken en was onder andere Apeldoorn een stuk dichterbij het welvarender westen van het land komen te liggen. De aanleg van de spoorlijn

Kaartje van Apeldoorn en omgeving rond 1870 (Craandijk)

was voor Apeldoorn dan ook het startschot voor een ontwikkeling die bijna alles wat Craandijk in zijn boeken beschrijft al gauw tot het verleden zou laten behoren. Craandijk leefde op het breukvlak van twee tijden, de oude agrarische en de industriële, moderne tijd. En nergens was die oude tijd zo voelbaar aanwezig als op de Veluwe.

Maar inmiddels bent u natuurlijk reuze nieuwsgierig geworden naar wat ds. Craandijk zelf te vertellen heeft. We reizen met hem van Putten naar Apeldoorn, maar moeten noodgedwongen hele stukken overslaan. Anders zou dit artikel wel twintig pagina's lang worden. Citaten van Craandijk zijn schuin gedrukt, terwijl mijn opmerkingen tussen rechte haken staan.

Van Putten naar Apeldoorn

Apeldoorn, en daarmee ook het Loo, dat er maar een half uur van verwijderd is, ligt nu niet meer afgelegen. De spoorbaan loopt er langs en sedert den zomer van 1876 behoeft niemand zich meer door de bezwaren van een lange, kostbare en vervelende reis te laten afschrikken [namelijk per postkoets]. Het bezoek aan Apeldoorn is dan ook na de opening van den tak van den Oosterspoorweg tussen Amersfoort en Zutphen belangrijk toegenomen.

Is 't een ondankbaar versmiden van de zegeningen onzer nieuwe beschaving, wanneer wij den trein, die ons in weinig tijds derwaarts [naar Apeldoorn] voeren zou, zonder ons uit Amersfoort laten wegsnellen? Vergissen wij ons in de richting en hebben wij ons slachtoffers gemaakt van een noodlottige dwaling, toen wij in een' der wagens der Centraalspoor [de lijn Amersfoort-Zwolle] stegen? Hebben wij onze dwaling bemerkt, als wij ons haasten, te Putten uit te stappen? In geen en deele. [helemaal niet, want:] Door bosschen willen wij onzen weg nemen. Over uitgestrekte heidevelden willen wij ons pad zoeken. Wat onze vaders gedwongen deden, omdat zij niet anders konden, dat willen wij vrijwillig doen, omdat wij genieten willen in vrijheid, in de plechtige eenzaamheid van het woeste landschap, in de frissche, zuivere lucht, die over de bruine heuvelen der Veluwe waait, in het geurend lommer der eeuwenheugende wouden, - omdat wij een landstreek vol poëzij, vol herinneringen, willen doorkruisen, - omdat wij de Veluwe willen leren kennen in haren ouden toestand en ons verplaatst willen zien in eeuwen, die lang achter ons liggen, - omdat wij van ons uitstapje naar Apeldoorn zooveel mogelijk genot willen hebben. Daarom sporen wij tot Putten en voorts gaan wij wandelen.

Wie't met ons doen wil, moet een open oog en een open hart hebben voor de natuur. Anders vindt hij 't vervelend. Van vermoeden moet hij niet weten, want eens op weg, moet hij voort. Aan tafelweelde moet hij niet verslaafd zijn, want op iets, wat naar een' maaltijd gelijkt, heeft hij maar zeer weinig kans. Overigens dient hij zich goed te doordringen van de gedachte, dat een Veluwsch

uur gansch iets anders is dan een gewoon uur, vooral, wanneer hij niet als een postbode zonder omzien voort wil jagen. Iedere gelegenheid, om zich omtrent de richting te vergewissen, moet hij aangrijpen, want als hij Putten door is, heeft hij huis noch hut, mensch noch kind te verwachten, om den weg te vragen. Wie nu op deze dingen zich heeft voorbereid, die aanvaarde goedsmoeds den tocht.

De afstand van 't station Putten naar Apeldoorn wordt op ongeveer zes uur gaans gerekend, wanneer men den korten weg, over Garderen, kiest. Wij wenschen echter over buurtschap Drie te gaan en die weg is langer. Bovendien willen wij ons zoowel in den omtrek van Putten als in de Speulder- en Sprielderbosschen bij Drie, en bij de Huneschans aan het Uddelermeer eenigen tijd ophouden. Ook in de wouden van Hoog Soeren moeten wij niet gehaast zijn. En dit alles is op ééne dag niet te doen. Het logement te Nieuw-Millingen geeft, als 't niet bezet is, gelegenheid tot nachtverblijf; men kan aan het Uddelermeer een karretje bekomen, of aan het Aardhuis een rijtuig uit Apeldoorn ontbieden en Soeren van daar uit bezoeken.

Bij Hoog Soeren

Wat iedere keer weer opvalt als je Craandijk leest, is zijn uitgebreide historische kennis van oude gebouwen en de lokale geschiedenis. Zo vermeldt hij dat Putten voor het eerst vermeld wordt als Puthem (heem van de put) in een oorkonde van 855. Ook het Putterbosch wordt als zodanig vermeld in het betreffende document. Verder lezen we dat de nederzettingen op de Veluwe, hoe klein ook, in het algemeen vaak al meer dan duizend jaar bestaan.

Vanaf station Putten gaat het eerst op het dorp zelf aan. Stations lagen toen vaak nog aan de rand van of redelijk ver buiten de bebouwde kom. In dit geval een klein halfuur gaans. Craandijk en zijn reisgenoot en tekenaar P.J. Schipperus lopen door het dorp en gaan na enkele bezienswaardigheden in de omgeving te hebben bekeken richting Putterbosch.

Het Putterbosch, dat wij zijn ingetreden, is werkelijk wat zijn naam aanduidt. Maar hoog en zwaar hout merken wij vooreerst nog niet op. Het zandspoor leidt ons meest door jonge eiken en akkermaalshout, waardoor enkele smalle voetpaden lopen. Allengs evenwel beginnen eiken, beuken, berken met kloeker stammen en breeder vlucht zich te vertoonen; ook forsche dennen worden overvloediger, hoewel nergens 't geboomte zich boven het middelmatige verheft. 't Is er stil en eenzaam, en overal is het uitzicht door het boomgewas beperkt. (...) Ook dan zoeken wij vruchteloos naar een enkel menselijk wezen, naar hut of schaapskooi zelfs.

*In de
Soerense
bossen rond
1900*

Als ze aan de rand van het bos komen, zien ze aan hun linkerhand het kerktoerentje van Ermelo.

Voor ons golft de hoge heide. Hier zijn wij nog niet op het hoogste punt, en al treft ons de ruimte, nu wij uit het bosch komen, wij haasten ons naar de plek, waar wij nog veel meer moeten kunnen overzien. Dat leidt ons voor 't ogenblik wel van den weg, want de zandweg rechts leidt naar Drie, en wij gaan recht uit, de heide op[in oostelijke richting dus]. Maar wij willen niet beproeven, in hoe weinig tijd wij ons doel bereiken kunnen. Wij wenschen ons geen haast te

hebben. Hoe heerlijk is het hier, waar het oog vrij over een ontzagwekkende ruimte gaat! Wat plechtige grootheid heeft het heideveld. Hoe ernstig schoon liggen daar voor ons de zacht glooiende heuvels. Met wat purperen weerglans gloeit het donker bruin, dat allengs in violet overgaat en aan den horizon als fijn en teeder blauw zich tegen de hemel afteekent. Hoe krachtig van kleur zijn de bosschen van Leuvenum en Staverden, daar voor ons in het dal. Ginds straalt een lichtgloed, bij de verre, schemerende kazerne van Harderwijk. 't Is de zee [de Zuiderzee], die in de zomerzon blinkt. (...) Hier en daar zijn enkele boomgroepen over de heide verspreid, kleine buurtschappen of eenzame boschjes. Zandwegen en voetpaden slingeren zich her- en derwaarts. En niet ver van van ons verheft zich een groote grafterp, nog ongeschonden als op den dag toen voor meer dan duizend jaren de liefde der achterblijvenden dien heuvel boven de asch der dooden opwierp. Welk een majesteit in de grootsche lijnen, in de sobere en toch zo rijke tinten! Hoe aangrijpend is dit landschap! Hoe machtig boeit het oog en hart door zijn eenvoudige, verheven schoonheid!

Ik weet niet hoe het u bij deze woorden vergaat, maar voor mij zijn Craandijks lyrische beschrijvingen van het Veluwe landschap een afspiegeling van een soort Eindeloze-Veluwe-gevoel. Hij weet, al schilderend met woorden, de sfeer perfect te treffen. Eindeloosheid, ruimte, verstillig, zelfs een soort tijdloosheid die je nog steeds op de Veluwe kunt ervaren. Dan gaat het op Drie aan waar ze een uiterst eenvoudig maal – een pannekoek van meel en water, zonder suiker of stroop – gebruiken ten huize van de boswachter met wie ze vervolgens naar het Solse Gat gaan.

Daar is iets fantastisch in het licht, dat er straalt door de opening in de lage kronen der beuken en eiken. Geheimzinnig is de schemering, die er heerscht, waar de glans der zon niet doordringen kan. Plechtig is de stilte in den woudtempel. Indrukwekkend ligt daar in 't midden van het hout een diepe, ovale kom. Langs de hellingen klimmen grijze beukenstammen fier en krachtig op.

En dan beschrijft Craandijk de betekenis en functie die deze plek in verschillende tijden heeft gehad. Hij gaat vrij uitgebreid in op het oude rechtstelsel dat van toepassing was op het gebruik van deze zogenaamde malebossen. We komen woorden tegen als 'holtrigter', een vrij bekende Apeldoornse achternaam en 'deiling' of 'deeling', een woord dat we nu nog in namen tegenkomen, die een bepaald stuk bos aanduiden. Ons woord 'maal' voor 'eten' is een herinnering aan het gezamenlijke eten dat de maalmannen hadden na afloop van hun rechtzitting, die in het Saksisch 'maal' werd genoemd. Ze keren terug naar Drie en lopen vandaar via de Prinsenweg (door stadhou-

der Willem V aangelegd en nog steeds met die naam in het landschap aanwezig) richting Uddelermeer. Ook aan Uddelermeer en Huneschans worden ettelijke alineas gewijd, maar die willen we overslaan. Omdat de heren nog graag bij licht de 'Soerensch bosschen willen doorkruisen' en het vanaf Uddel tot aan het Aardhuis een uur gaans is, en het vandaaraf nog twee uur lopen is naar Apeldoorn nemen ze bij het meer 'een karretje'. Ze besluiten in Apeldoorn te overnachten en de volgende morgen vanuit Apeldoorn richting Echoput te wandelen en via Hoog Soeren terug te keren naar Apeldoorn. Ter afsluiting volgen hier nog enkele passages uit deze tocht. Het valt op hoe herkenbaar de beschrijvingen soms nog zijn.

Naar Hoog Soeren en weer terug

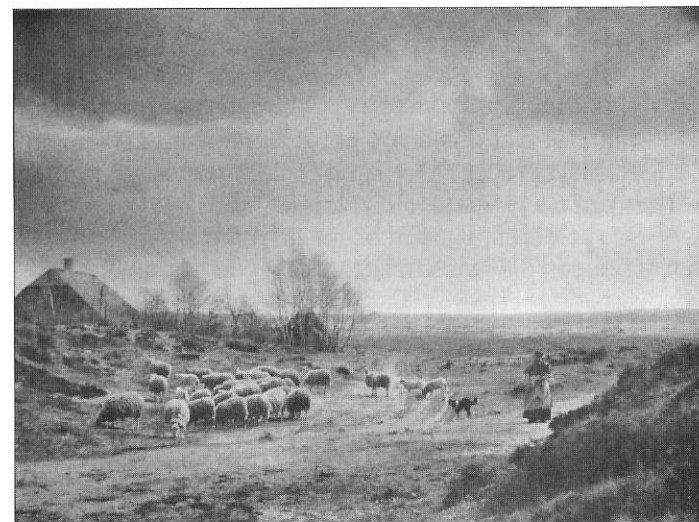
Bij de ingang van de prachtige Loolaan, tegenover het logement de Nieuwe Kroon [nu Hotel Bloemink?], ligt de breede, door hoge boomen overschaduwde straatweg [de huidige Amersfoortseweg], die aanvankelijk langs de rasters van het uitgestrekte park loopt en ons vergunt, de schilderachtige boomgroepen, de welig groeiende mastbosschen, den golvenden bodem, de bemoste wallen van dit gedeelte der koninklijke bezitting te overzien. 't Gaat al spoedig bergopwaarts tusschen het hout, en, naar Nederlandschen maatstaf gerekend, bereiken wij allengs een niet onbelangrijke hoogte. 't Is heerlijk koel onder 't lommer. Plechtig ruischt de wind door de dennen, alsof in de verte de zee haar machtige stem deed hooren. Fijn van toon is de klimmende weg voor ons uit, wier blinkend wit door de schaduwen tot een zacht grijs is getemperd, hier en daar afgewisseld door stroomen van licht, waar de zon door de openingen van het loofgewelf dringt; gouden glansen schitteren op den boschgrond, rijk getint door de bruine dennenaalden en het teedere groen van het mos en de donkere, glimmende bladeren der boschbeziën [bosbessen] met haar roode knoppen. Verkwikkend voor het oog is de mengeling van het frisch en afwisselend loover, dat de trotsche heirbaan omzoomt. Lieflijkheid en ernst vereenigen zich, om een' diepen, weldadigen indruk teweeg te brengen en den waarlijk 'vorstelijken' straatweg in overeenstemming te houden met het karakter der eenzame, wilde landstreek waardoor hij is aangelegd, even goed als het koninklijk lustslot en het bloeiend dorp, waarheen hij leidt.

't Behoeft ons niet te verwonderen, wanneer op eens een statig hert of een schuwe hinde opspringt en in de dichte struiken met vluggen sprong verdwijnt. 'Roodwild' is op de Veluwe verre van zeldzaam. In grooten getale huizen deze edele dieren in de bosschen. Onder Garderen en Putten wordt menigmaal jacht op hen gemaakt. Hier, in de domeinen des konings, leven zij sinds eenige jaren in ongestoorde veiligheid en vermenigvuldigen zij zich in vree, meer tot hun eigen genoegen, dan tot dat van den boer, die hun veelvuldige bezoeken

aan zijn' akkeren moestuin onder de minder gewenschte zaken pleegt te rekenen.

Zowel de schoonheid van de natuur als de problemen die zij voor de bewoners met zich meebrengen lijken in honderddertig jaar nauwelijks veranderd te zijn in onze contreien. Lijken ... want het landschap is wel degelijk anders dan in Craandijks tijd. We laten hemzelf weer aan het woord.

Laat het schoonè, dat ons de straatweg te genieten geeft, ons niet beletten, van tijd tot tijd eens terzijde af te wijken. Daar zijn prachtige vergezichten te vinden. Zie hier eens, ter linkerzijde, achter dat walletje van jonge dennen, dat open heideveld. [Waar vinden we dit soort plekken nu nog rond de Amersfoortseweg? Zie ook het bijgevoegde kaartje uit het boek van Craandijk voor het verschil met de huidige situatie.] Naar de zijde van Apeldoorn daalt de grond en achter den breeden gordel van akkermaalshout aan onzen voet ligt de groote purperen heide. Diep in het dal, van boekweitvelden en korenakkers

Op de
Soerense
heide

omringd, tusschen boschjes en afzonderlijke boomgroepen, vertoonen zich de talrijke huizen en buitens en spitsjes op de kerken van het dorp. (...) Blauwe heuvels schemeren in 't verschiep [de Sallandse Heuvelrug?] en de torens van Deventer en Zutfen teekenen zich in de verte tegen den hemel af. (...) Een rijk en heerlijk landschap is het, waarover hier onze ogen weiden.

Maar ook aan de andere kant van de weg kunnen we vergezichten zien. Als we een eindje het dichte dennenbos ingaan komen we uit op een (...) *ruime woeste vlakke aan de eene zijde door het Wijsselsche [Wiesselse] bosch begrensd en voorts zich uitstreckende in haast onafzienbare verte, tot waar de torens van Zwolle blauwen, terwijl die van Vaassen bij de bosschen van den Kannenburg, die van Epe en Heerde uit de hen omringende houtpartijen oprijzen.*

Een indruk van het juist geschetste vergezicht kunnen we nu nog krijgen als we ons op een plek in het Kroondomein bevinden ten noorden van de Wiesseweg, de heuvel waar de gedenksteen van Jonkheer Van Haersma de With staat, een van de schitterendste plekjes in de Koninklijke Houtvesterij. Verder gaat het nu langs de straatweg 'door den statigen woudtrempeel' en langs de wonderschone met erica of varens begroeide steile kanten.

Daar is een heerlijk beukenbosch, waar, in een frissche, groene kom, een heldere waterplas blinkt en de kloeke stammen zich fier verheffen uit de dikke laag van bladeren, jaar op jaar hier opgehoopt, boven de ruwe hellingen, uitgespoeld door de regens, met een netwerk van sterke wortels overdekt.

Zou Craandijk hier doelen op het Ruitersgat rechts van de grindweg richting Elspeet, die vlak voor de Echoput op de Amersfoortseweg uitkomt? Je zou het wel denken als je verder leest. Hij besluit namelijk nog niet direct af te slaan naar Hoog Soeren, via een bosweg ter linkerzijde, maar even de straatweg aan te houden die langs het tolhuis met de echoput loopt.

Schoon is de holle weg met de overhangende eiken en beuken in de nabijheid van het tolhuis. Zware eiken en beuken prijken er bij de eenzame woning.

Nog steeds vinden we daar oud en zwaar geboomte. Er heerst een 'oude' sfeer in die omgeving.

Dan geeft Craandijk een uiteenzetting over de echoput, die anderhalve pagina beslaat. Bij de tol wordt het terrein opener. Vervolgens gaan ze een grintweg in

naar Hoog Soeren, met aan hun linkerhand hoge stammen en rechts een golvend landschap met akkers en bosjes, zoals we dat bij Hoog Soeren ook nu nog aantreffen. Hier en daar ligt een huisje tussen de zacht glooiende heuvels.

Craandijk beklagt zich over de aanleg van de grindweg, waardoor het landschap aan romantiek en schoonheid zou hebben verloren. Maar hij zag er de goede kanten ook wel van in. Het betekende dat de bewoners van Apeldoorn nu makkelijk per rijtuig zondags een uitstapje naar de uitspanning (herberg) in het dorp konden maken en konden genieten van het natuurschoon. Ook voor de bewoners van Hoog Soeren is de grindweg een weldaad. Verharde wegen waren toen, zeker op de Veluwe, nog een luxe.

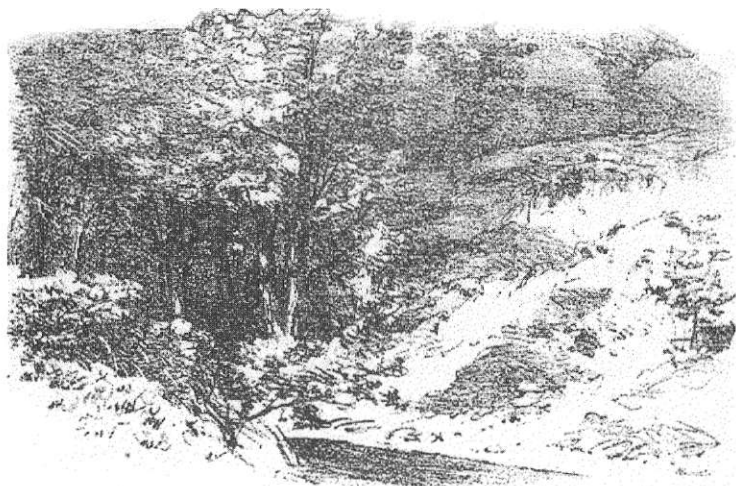
Opnieuw ontrolt zich een prachtig vergezicht voor onze wandelaars, met op de voorgrond het lieflijke dorpje met bosjes, akkers en velden en de grote heide met in de verte, krachtig verlicht door de zon, het blinkende Millingsche Zand. Dit ontlokt hem de uitspraak:

Reeds menig vergezicht mochten wij op dezen tocht door de Veluwe ontmoeten. Maar telkens is 't weêr anders en nieuw. In onuitputtelijken rijkdom ontsluit de maagdelijke natuur van dat 'wilt en bijster lant' ons haar schoonheid.

Na iets genuttigd te hebben in de herberg aanvaardden ze de terugreis. Ze komen langs de toen nieuwe school van het dorpje en wandelen door de majestueuze bossen richting Apeldoorn. Allengs echter maakt het oude 'eeuwenheugende' woud plaats voor jong plantsoen en akkermaalshout. Ze naderen de grens van het bos.

Nog hebben wij die niet bereikt, als op eens, tusschen een frissche lijst van levend groen gevat, een verrassend vergezicht zich opent. Daar beneden ons, vlak tegenover den breeden, witten weg, die zich aan den voet van den heuvel in de bouwvelden en boschjes der vallei verliest, ligt de kerk van Apeldoorn, van vrolijke witte huizen omringd, en achter het dorp de violetkleurige heide, waarover de wolkschaduw statig heentrekt, terwijl in de verte de verlichte Deventersche toren fantastisch tegen het blauw van den horizon uitkomt.

En zo volgt er nog menige beschrijving van Apeldoorn en omgeving. Vele bekende namen passeren de revue, namen die we nu vaak nog terugvinden in Apeldoornse wijk- of straatnamen. Zie ook het bijgevoegde kaartje. Het is allemaal buitengewoon interessant, maar zou vele bladzijden in beslag nemen. Daarom wil ik afsluiten met Craandijks eigen slotpassage van de wandeling van Putten naar Apeldoorn.

Bosgezicht bij Putten

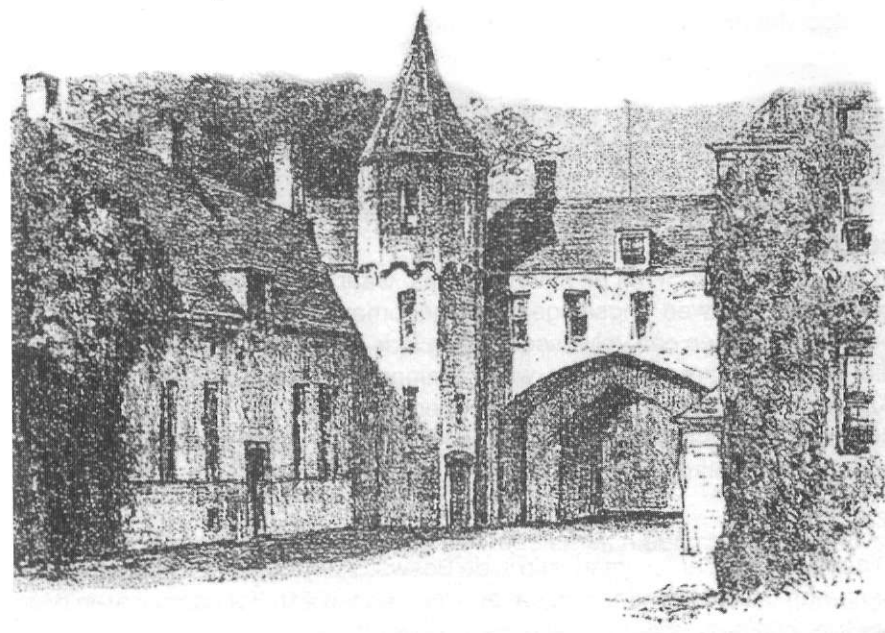
Wij hebben een merkwaardige landstreek, althans ten deele, leeren kennen. Tot de vroegst bewoonde gedeelten van ons vaderland behoort zij, en zoowel de grond als het volk bewaart menig overblijfsel, dat eeuwen heugt. Zeden en gebruiken, instellingen en rechten, van de oudste nederzettingen afkomstig, hebben wij er aangetroffen. De bewoner der Veluwe is vasthoudend en lang blijft er het oude bewaard. Toch is ook hier veel veranderd. De groote bosschen, die eens [in de Middeleeuwen] den bodem bijna geheel bedekten, zijn grootendeels verdwenen en hoe meer zij werden uitgeroeid, des te meer verwoestingen richtten de noodlottige zandverstuivingen aan.

Menig woeste plek werd in de loop der eeuwen ontgonnen, en nieuwe rechten en verplichtingen vermengden zich met de ouden. Een vorstelijk hof oefende er zijn invloed bijna twee eeuwen lang en de moderne tijd liet er sinds eenige jaren zich krachtig gelden. Natuurschoon is er in ruime mate te vinden voor wie weet te zoeken en voor wie veel gemakken en genietingen der beschaafde maatschappij kan missen.

Frissche lucht waait over de heuvels. Vrijheid woont op de heiden. Plechtige ernst huist in de bosschen. Levenskracht stroomt alom. Wie deze dingen liefheeft, die kome over de Veluwe dwalen, met den wandelstaf in de hand, met een open oog, met een open hart. Het zweet zal op het voorhoofd parelen, 't

stoffig zand zal den voet bedekken, 't felle licht zal soms het oog verblinden. Maar rijke vergoeding wordt u gegeven, als gij neerzit op de hoogte, of rondziet in de verte, of de spelingen van het licht in de bladeren opvangt, of de vriendelijke heideplant met haar klokjes den dorren grond als met een' purperen vorstenmantel ziet tooien.

*1879

Het Oude Loo

Gebruikte literatuur

- ANWB, *Ons eigen land*, jubileumuitgave 1883 1908, 's-Gravenhage 1908.
- J. Craandijk, *Wandelingen door Nederland, Gelderland Deel 1 en 2*, H.D. Tjeenk Willink, Haarlem 1886
- Grote Historische Atlas van Nederland, Deel 3 Oost-Nederland*, Wolters-Noordhoff, Groningen 1989.
- Grote Topografische Atlas van Nederland, Deel 3 Oost-Nederland*, Wolters-Noordhoff, Groningen 1997.
- Levensberichten der afgestorven medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*, Brill, Leiden 1913.
- Dr. D. Otten, *Het plaatsnamenboek van de Veluwe*, Gysbers & van Loon, Arnhem 1992.

*Jaartal geeft aan wanneer deze wandeling werd gemaakt.

Bijzondere waarnemingen 2003

21 januari

Hoewel ze in winterslaap hadden moeten zijn, waren er twee vliegende dwergvleermuizen in Berg en Bos in Apeldoorn. Diezelfde dag hebben we de vleermuizen in de winterverblijfplaatsen geïnterviewd. In totaal hadden we 14 grootoorvleermuizen, waarvan 2 dode dieren. Verder 2 franjestaartvleermuizen.

16 mei

Onder de carport van de familie Frenay te Emst had een winterkoninkje een nest gemaakt in een kommetje van een weegschaal die daar aan de wand hing.

20 juni

In het gebied Het Schol bij het Woudhuis, waar vorig jaar de nieuwe poel is gegraven, zijn twee ringslangen waargenomen door Henk Bonekamp. Het betrof een jong en een volwassen exemplaar. Het bijzondere hieraan is dat in die omgeving jarenlang geen waarnemingen van ringslangen zijn gemeld. Aangezien het gebied door nieuw beheer veel natter aan het worden is en er diverse poelen aanwezig zijn is er een nieuwe biotoop geschapen voor onder andere de ringslang.

12 juli

Tijdens een dasseninventarisatie in de Boswachterij Nunspeet 4 dassen waargenomen. Heel bijzonder was dat er twee dassen aan het paren waren (Wim heeft ze niet gestoord).

14 juli

Waarneming door Henk Bonekamp: heldenbok bij de Julianatoren.

Een van Europa's grootste kevers (lichaamslengte meer dan 5 cm.). Vliegt 's avonds om eiken. Zeldzaam in Nederland.

31 juli

Gevonden door Wim Fiets: een wespen- of tijgerspin op de Uddelerheide (zie foto). Henk Bonekamp liet weten dat deze spin ook in het Woudhuis in Apeldoorn is waargenomen.

Toelichting: een van de soorten in Europa die zijn areaal naar het noorden uitbreidt, is de wespen- of tijgerspin. Deze spin is in 1980 voor het eerst aangetroffen in Zuid-Limburg. Sindsdien breidt het areaal zich verder naar het

De wespen- of tijgerspin

noorden uit. Op dit moment komt de spin voor in Limburg, Oost-Brabant en op de Veluwe en hier en daar in Utrecht en Zuid-Holland.

Warme zomers en zachte winters in de afgelopen twee decennia zijn de vermoedelijke oorzaak van de opkomst van deze warmteminnende spinnensoort.

31 juli

Heeft Wim aan een veegboom nabij de Uddelerheide een stuk basthuid van een edelhert gevonden (zie foto).

Basthuid van edelhert

5 augustus

Door Henk gevonden: in het noordwesten van Apeldoorn twee exemplaren van het Vliegend hert.

15 september

Waargenomen door Jaap Nieuwenhuis: de Windepilstaart

Toelichting: deze nachtvlinder komt in een zeer groot verspreidingsgebied voor. Ze trekken ieder jaar vanuit Afrika naar Europa. In mooie zomers kunnen ze hier talrijk zijn. De rupsen leven op Akkerwinde en Haagwinde en zijn vrij groot, circa 11 cm lengte. Ze hebben diverse kleurtekeningen, van groenachtig tot bruin met de gebruikelijke schuine strepen die veel pilstaartrupsen hebben. De vlinder is vrij fors en kan een vleugelspanwijdte van maximaal 12 cm hebben. De vrouwtjes zijn het grootst, maar die zijn wat minder kleurig. De roltong is zeer lang, ongeveer 9-15 cm.

30 september

Henry Kats: Ik was al diverse avonden met anderen in het bos naar het burlen van de edelherten wezen luisteren. Maandagavond 30 september was ik even buiten, het was helder, windstil en vrij koud. Ik dacht meteen: 'gunstige omstandigheden voor het luisteren naar de bronst' en kon de verleiding niet weerstaan om toch maar weer naar het Kroondomein te gaan. Ik wandelde alleen en maakte zo min mogelijk lawaai. Even stoppen om een aantal varkens met biggen de gelegenheid te geven over te steken. Op een kruising van paden ben ik rustig bij een boom gaan staan. Rechts achter me, ik denk een meter of zestig van mij verwijderd, burlde een edelhert. Links voor me waren in de verte een aantal herten aan het burlen. Na een minuut of twintig vernam ik op een paar meter afstand van mij geritsel tussen het blad. Ik hoorde mijzelf haast niet ademen, zo stil wilde ik zijn. Het was geen wild zwijn, het klonk anders. Ik dacht aan een vos die nog geen verwaaiing van mij had. Toen het dier dicht genaderd was, knipte ik mijn lamp aan en zag een jonge das in mijn richting komen aanschuifelen. Het beest trok zich niets aan van mijn lamp. Hij kwam naar me toe, snuffelde aan mijn schoen en ging toen rustig verder, stak het pad over en verdween in de dekking. Een ontmoeting en een avond om nooit meer te vergeten.

Nestkastenproject Radio Koolwijk

Nestkasteninventarisatie 2003

Joop Rolfes

Traditiegetrouw ook nu weer een overzicht van de broedresultaten.

In het bos- en heidegebied rond Radio Kootwijk hangen ongeveer 150 nestkasten die door een aantal vaste vrijwilligers tijdens de broedperiode regelmatig gecontroleerd worden. Vorig jaar heeft in een deel van het gebied een bosbrand gewoed, maar dit heeft geen merkbare invloed gehad op de vogelstand.

Vermeldenswaard is dat evenals vorig jaar weer een grote bonte specht in een mezenkast gebroed heeft. Helaas zijn de jongen niet uitgevlogen.

Ook positief is de stijging van het aantal broedgevallen van de pimpelmees en de boomklever.

Onze vrijwilligers hebben de volgende aantallen geïnventariseerd:

71 paar koolmezen met 452 uitgevlogen jongen; in 2002 waren dit 75 paar met 448 jongen;

12 paar pimpelmezen met 90 uitgevlogen jongen; in 2002 waren dit 6 paar met 47 jongen;

42 paar bonte vliegenvangers met 229 uitgevlogen jongen; in 2002 waren dit 43 paar met 213 jongen;

8 paar boomklevers met 43 uitgevlogen jongen; in 2002 waren dit 5 paar met 26 jongen;

2 paar matkoppen met 15 uitgevlogen jongen; in 2002 hadden we geen broedgeval van de matkop;

1 broedgeval van de grote bonte specht, waarvan helaas de 5 jongen niet zijn uitgevlogen; in 2002 was er ook een broedgeval, toen zijn er 4 jongen uitgevlogen.

Bij diverse controles zijn er uitwerpselen van de boommarter op de deksel van een aantal nestkasten aangetroffen, verder worden er door onze vrijwilligers regelmatig herten, reeën en wilde zwijnen waargenomen.

Nestje boomklevers

**Op Apenheul leven ruim 350 apen vrij in het bos
en blij tussen de bezoekers.
Zonder gaas of tralies kijkt u niet met medelijden,
maar met respect naar 30 soorten
"Ambassadeurs van het Regenwoud"**

**Apenheul werkt mee aan tal van internationale
fokprogramma's en ondersteunt diverse
natuurbeschermingsprojecten in de tropen.**

**Voor fietsers en automobilisten staat Apenheul
uitstekend aangegeven langs alle invalswegen
van Apeldoorn, maar Apenheul is ook goed te
bereiken met het openbaar vervoer.
Iedere dag geopend van 1 april t/m 31 oktober.
Telefonische informatie: 055- 3 57 57 57**

Jaarprogramma excursies en dialezingen 2004-5

20 maart 2004	Dialezing door Rien Mouw Een verzameling schitterende 'klankbeelden' getiteld 'Zwerven over de Veluwe'. Aanvang 14.00 uur in het Dorpshuis Ugchelens Belang.
15 mei 2004	Fietstocht door de 'Kroondomeinen' Het is zeer wel mogelijk dat we op onze tocht grofwild zullen tegenkomen. Verzamelen om 19.30 uur op de parkeerplaats bij het Boshuis te Gortel.
28 augustus 2004	Excursie te voet, wederom door de 'Kroondomeinen'. Ook nu weer een kans op ontmoetingen met grofwild. Verzamelen om 18.30 uur op de parkeerplaats Aardhuisweg.
25 september 2004	Burltocht te voet We gaan weer luisteren naar het 'burlen' van de edelherten. Het verdient aanbeveling iets mee te nemen waarop u kunt zitten om rustig te kunnen luisteren. Verzamelen om 19.00 uur op de parkeerplaats iets voor de Echoput.
23 oktober 2004	Dialezing door Maas van de Ruitenbeek getiteld 'Veluwse flora en fauna'. Ook onderwerpen als bos en bosbeheer komen aan de orde. Aanvang 14.00 uur in het Dorpshuis Ugchelens Belang

12 maart
2005

Dialezing door **Jan Huttinga**. Ondertussen is Jan Huttinga een zeer bekende gast bij onze stichting. Geen wonder, hij behoort op dit moment tot de topnatuurfotografen van Nederland. Zijn lezing heet 'Door de vier seizoenen heen'. Als u denkt: deze lezing heb ik toch al eens gezien, moet u zeker komen. De serie wordt nl. regelmatig aangepast en voorzien van nieuwe opnames. Aanvang 14.00 uur in Dorpshuis Ugchelens Belang

Locaties:

Dorpshuis Ugchelens Belang: Bogaardslaan 81 te Ugchelen (Apeldoorn).

Parkeerplaats Gortel: Komende vanuit Niersen volgt u de weg naar Gortel. Waar deze weg rechtsaf gaat naar Gortel, gaat u echt recht door en u komt dan vanzelf op de parkeerplaats terecht. Als u vanaf Gortel komt gaat u op de T-splitsing rechtsaf.

Parkeerplaats Aardhuisweg: Vanaf de oude weg Apeldoorn-Amersfoort (N-344) neemt u nabij het bezoekerscentrum het Aardhuis de afslag naar Uddel. Na ongeveer 1 km ziet u links de parkeerplaats.

Parkeerplaats voor Echoput: rijdende op de oude weg Apeldoorn-Amersfoort (N-344) is zo'n 100 meter voor de Echoput rechts de oude grindweg naar Elspeet. Deze gaat u in. Na ongeveer 50 meter is - net voor het wildrooster - de parkeerplaats.

Alle evenementen zijn voor donateurs met 1 introducé gratis toegankelijk.

Aanmelden voor de excursies en burltochten ten minste 1 dag van tevoren bij:

H. Kats, tel. 055-3558686.

Vrijwilligerswerk in natuurgebieden

Henry Kats

Wij hebben hulp nodig!

Helaas moet ik deze kreet gebruiken. Een paar zeer getrouwe vrijwilligers zijn vanwege hun leeftijd en gezondheid gestopt. Dit heeft direct gevolgen. We hebben een taak op ons genomen en willen die met onze donateurs uitvoeren. Instanties als Het Geldersch Landschap, Staatsbosbeheer en de boswachterij Berg en Bos hebben ons nodig. Net zoals wij deze instanties nodig hebben om in en van de vele prachtige gebieden te kunnen genieten. Ik doe hierbij een beroep op u: denk eens aan iemand die wil genieten in de natuur, die daar iets voor over wil hebben en dit zou kunnen! Vraag het hun, geef hun naam en adres aan ons door! Wij nemen graag contact op om afspraken te maken. Salaris voor werk kunnen we niet bieden, wel het aanwezig zijn in een prachtig gebied met vele verrassingen. De ontspanning die je ervaart door een geringe inspanning. En dat maar af en toe op een **zaterdagmorgen van 09.00 uur tot ongeveer 12.00 uur**. Vaak is er na het werk nog even gelegenheid om een stukje door het gebied te wandelen.

We verrichten alleen werk dat zonder de hulp van vrijwilligers niet uitgevoerd zou worden. Het werken geschiedt in natuurterreinen van de Stichting Het Geldersch Landschap, Staatsbosbeheer en in de boswachterij Berg en Bos van de gemeente Apeldoorn.

Er komt   n boekje van onze stichting per jaar uit, dat heeft u nu voor u. Daar staat het vrijwilligerswerk voor het gehele jaar in vermeld. U kunt dus de data voor het hele jaar in uw agenda noteren of doorgeven aan een ander.

Overzicht van de diverse projecten en zaterdagen wanneer en waar er gewerkt wordt.

Tongerense heide (terreingids Het Geldersch Landschap blz. 118): een prachtig gebied van droge en natte heide, waar wij zorgen voor de verwijdering van spontaan gegroeide groveden, berk e.d.

Data: **7 februari, 3 april, 5 juni, 2 oktober, 27 november 2004, 5 februari 2005 en 2 april 2005**. Verzamelen om **08.45 uur** op de parkeerplaats van Restaurant Le Triangle aan de Elburgerweg 1/hoek Zwolseweg in Wenum-Wiesel. Vandaar gaan we met zo min mogelijk auto's naar de heide.

Noorderheide (S.B.B.): in dit gebied zijn we bezig met de restauratie van oude waterloopjes en schonen we de heide van opslag van groveden. Vaak zien we tijdens ons werk de moeflons en de damherten.

Data: **3 januari, 6 maart, 1 mei, 4 september, 6 november 2004, 8 januari 2005 en 5 maart 2005**. Verzamelplaats om **08.30 uur** op de parkeerplaats van Restaurant Le Triangle aan de Elburgerweg 1/hoek Zwolseweg in Wenum-Wiesel en om **08.45 uur** op de parkeerplaats aan de weg Vierhouten - Emst, bij de ingang van het Vierhousterbos. Vandaar gaan we naar het werkgebied.

Zandhegge, (terreingids Het Geldersch Landschap blz.131): een, niet voor het publiek toegankelijk, terrein met een historische zandstuifwal en twee heideveldjes. Evenals op de Tongerense heide zorgen we dat opslag van deze heideveldjes wordt verwijderd. Verder onderhouden we een grafheuvel nabij de Wieselseweg. Data: **3 juli en 18 december 2004**. Verzamelen om **09.00 uur** bij de slagboom van Het Geldersch Landschap (ingang Zandhegge), halverwege de Greutelse weg in Wenum-Wiesel.

U dient zelf voor koffie e.d. te zorgen (een stoeltje of stuk plastic om op te zitten tijdens de werkpauze is erg prettig!)

Mocht u zich hebben opgegeven voor vrijwilligerswerk en blijkt u niet aanwezig te kunnen zijn wilt u dan zo vriendelijk zijn dit telefonisch of per e-mail te melden aan een van onze bestuursleden? We hoeven dan niet onnodig te wachten op de verzamelplaatsen.

Telefoonnummers en/of e-mail-gegevens van bestuursleden staan op de achterzijde van dit boekje.

Stichting Behoud Dierenwereld Veluwe

Vrijwilligersprojecten 2004 / 2005

Naam:.....

Adres:.....

Postcode/Plaats:.....

Telefoon/E-mail:.....

Wil zich opgeven als vrijwilliger om mee te werken aan projecten in onderstaande gebieden op de aangegeven data (graag de data aankruisen waarop u wilt werken).

Tongerense heide	Noorderheide	Zandhegge
☐ 7 februari 2004	☐ 3 januari 2004	☐ 3 juli 2004
☐ 3 april 2004	☐ 6 maart 2004	☐ 18 dec. 2004
☐ 5 juni 2004	☐ 1 mei 2004	
☐ 2 oktober 2004	☐ 4 sept. 2004	
☐ 27 nov. 2004	☐ 6 nov. 2004	
☐ 5 febr. 2005	☐ 8 januari 2005	
☐ 2 april 2005	☐ 5 maart 2005	

Dit formulier zenden aan:

Stichting Behoud Dierenwereld Veluwe
Postbus 103
7300 AC Apeldoorn

of e-mailen naar: H.L.Kats@inter.nl.net